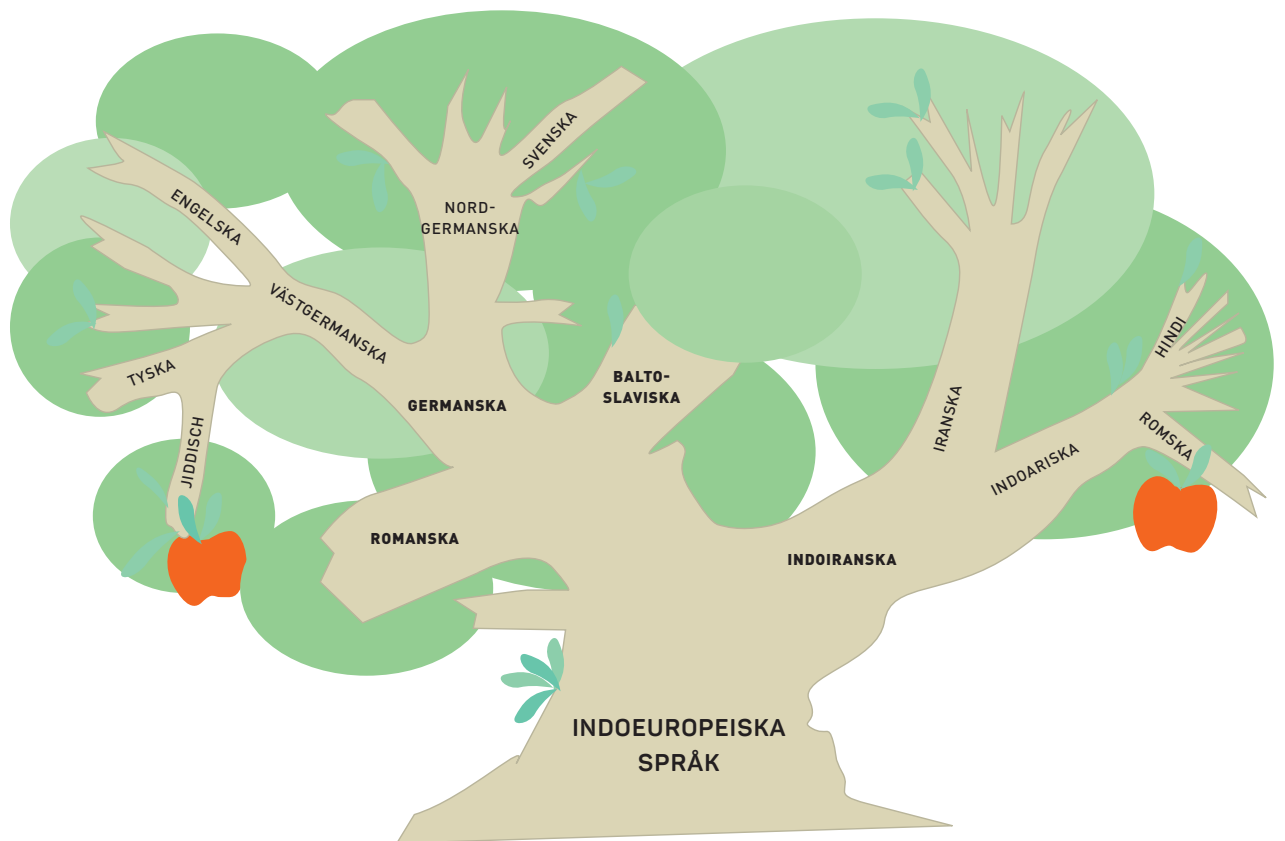

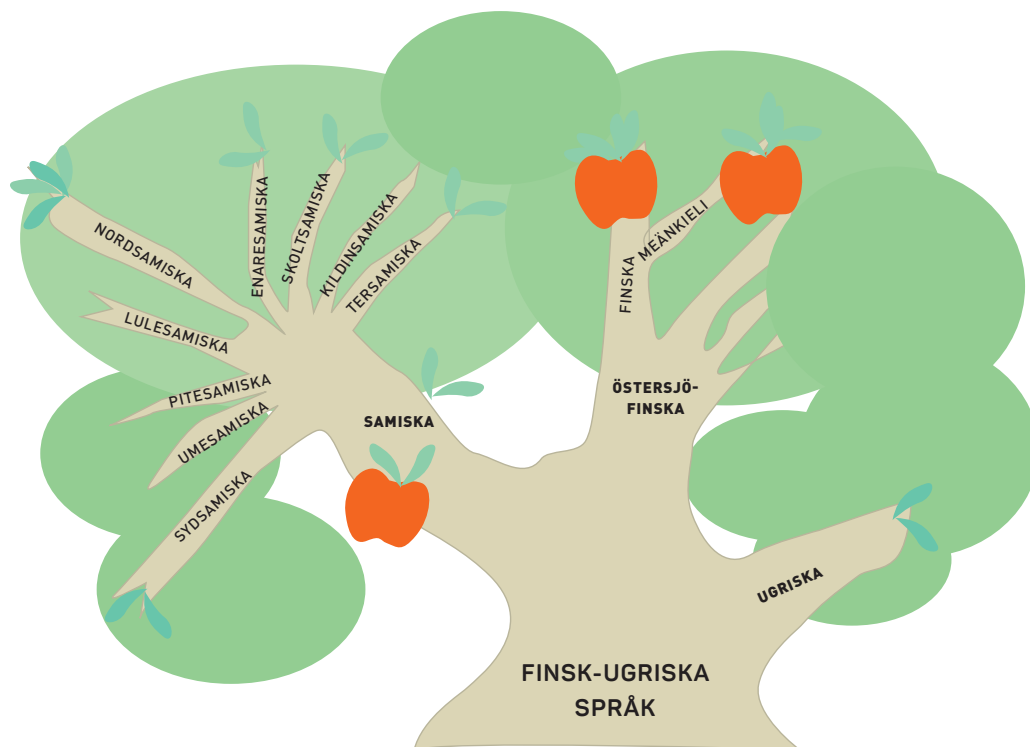
Sveriges nationella minoritetsspråk och svenskt teckenspråk

Ett läromedel
för högstadiet
från Språkrådet,
Institutet för språk
och folkminnen

Språkfamiljer

Romska och jiddisch är besläktade med svenska, medan finska, meänkieli och samiska tillhör en helt annan språkfamilj, trots att de talas geografiskt så nära oss.

Innehåll

1. **Inledning** 4
 - Om Sveriges språk 5
 - Lagar och rättigheter 13
 - Svårigheten att bedöma antal talare av ett minoritetsspråk 16
2. **Finska** 19
3. **Jiddisch** 26
4. **Meänkieli** 33
5. **Romska** 39
6. **Samiska** 46
7. **Svenskt teckenspråk** 54

1.

INLEDNING

Om Sveriges språk

I Sverige talas många olika språk, kanske runt 200 eller ännu fler. Ingen vet exakt hur många, eftersom det inte samlas in någon sådan statistik.

Svenska är Sveriges huvudspråk och majoritetsspråk, det språk som de allra flesta som bor i Sverige talar. Alla språk som inte är huvudspråk i ett land kallas för minoritetsspråk. Även arabiska och engelska är minoritetsspråk i Sverige, trots att de är huvudspråk i andra länder och talas av miljoner människor i världen.

Svenska

År 2009 fick Sverige en lag som kallas språklagen. Där står det att svenska är huvudspråk i Sverige och att svenska ska vara det språk som alla myndigheter använder när de talar och skriver. Är det verkligen nödvändigt att ha en lag som talar om att svenska är Sveriges huvudspråk? Jo, det finns skäl för att det står så i lagen.

När det talas många språk i ett land behövs det ett gemensamt språk som alla kan använda för att förstå varandra. Att få lära sig och kunna tala och skriva svenska är alltså en demokratifråga. Alla som bor i Sverige behöver det svenska språket för att kunna kommunicera med varandra och med de svenska myndigheterna. Alla ska kunna få vara med och debattera eller påverka genom till exempel ett politiskt parti eller en organisation.

Svenska har varit det största språket i Sverige under lång tid. Men flera andra språk har också varit stora och viktiga i landet. Under medeltiden bodde många tyska köpmän och hantverkare i svenska städer och många svenskar talade tyska. Under 1700-talet talade många ur adeln hellre franska än svenska. Finska och samiska har talats här i mer än 1 000 år, långt innan Sverige som stat bildades. Många svenska dialekter har dessutom haft så stora skillnader i uttalet att de antagligen lät som om de var andra språk än svenskan.

Idag reser människor mer än tidigare, men vi har också kontakt med varandra över landsgränserna på andra sätt, till exempel via internet. Då ökar intresset för olika länders språk och kulturer. Invandringen till Sverige gör att vi kan höra många olika språk i skolan, på biblioteket eller där vi bor. Information i samhället är inte längre bara på svenska utan på många olika språk.

Så även om vi har runt 200 talade språk i Sverige, har vi svenskan som vårt huvudspråk och språklagen säger att svenskan är samhällets gemensamma språk, som alla som är bosatta i Sverige ska ha rätt att lära sig.

Språklagen 5 §.

Som huvudspråk är svenskan samhällets gemensamma språk, som alla som är bosatta i Sverige ska ha tillgång till och som ska kunna användas inom alla samhällsområden.

De nationella minoritetsspråken

År 2000 blev fem av Sveriges minoritetsspråk **nationella minoritetsspråk**. Det betyder att Sveriges regering ska skydda dessa språk extra mycket. De fem nationella minoritetsspråken är: finska, jiddisch, meänkieli, romska och samiska. Svenskt teckenspråk är inte ett nationellt minoritetsspråk, men ska enligt språklagen också skyddas.

Samtidigt som Sveriges regering utsåg fem nationella minoritetsspråk utsåg man också fem **nationella minoriteter**: judar, romer, samer, sverigefinnar och tornedalingar.

Den som tillhör en nationell minoritet har särskilda rättigheter att få tala sitt nationella minoritetsspråk och utöva sin kultur i Sverige. Barnen ska ha rätt att lära sig och tala sitt nationella minoritetsspråk och att få lära sig om och använda minoritetens egen kultur. Det kan handla om att ha tillgång till det finska språket, till exempel genom att det finns böcker på finska på ens bibliotek, eller att den skola man går i anstränger sig för att hitta lärare som kan ge modersmålsundervisning i romska. Och att man har rätt att tala till exempel romska utan att bli diskriminerad av andra.

Samerna är dessutom erkända som **urfolk** i de nordiska länderna sedan 1970-talet. De har levt här och utvecklat en egen kultur långt innan Sverige blev Sverige. Som urfolk har samerna också andra rättigheter, till exempel renskötselrätten. Samerna har rätt att låta sina renar beta i de områden som de alltid har haft för renskötsel, även om området ägs av någon annan.

Varför blev just de här språken nationella minoritetsspråk?

I alla europeiska länder finns olika minoriteter och minoritetsspråk. Europarådet är en europeisk organisation som arbetar med demokratifrågor och mänskliga rättigheter. De har tagit fram en så kallad ramkonvention, en slags överenskommelse mellan europeiska länder. Ramkonventionen ska skydda de nationella minoriteternas mänskliga rättigheter. De ska ha rätt att utöva sina kulturer och tala sina språk. Sverige följer Europarådets ramkonvention.

När Sveriges regering beslutade om vilka som skulle få kallas nationella minoriteter satte man upp några regler. En nationell minoritet ska:

- vara en minoritetsgrupp som själva känner att de hör ihop och vill tillhöra gruppen
- tillhöra en grupp som talar samma språk och har samma kultur, religion eller traditioner
- ha bott i Sverige under lång tid, i alla fall mer än 100 år

Efter att frågan hade utretts ansåg man att judar, romer, samer, sverigefinnar och tornedalingar uppfyller kraven och därför utsågs de till Sveriges nationella minoriteter.

Man bestämde också att ett nationellt minoritetsspråk ska vara ett språk och inte en dialekt. Det ska ha talats i Sverige i minst tre generationer eller ungefär hundra år.

Varför behöver man skydda de människor som tillhör en nationell minoritet?

I många länder behandlas minoritetsgrupper dåligt. Många judar, finnar, tornedalingar, romer och samer har haft det svårt i Sverige. De har diskriminerats, barnen har ibland blivit separerade från sina föräldrar, blivit straffade i skolan om de pratade sitt språk på lektionerna eller på rasterna och romska barn fick inte ens bo i lägenhet eller gå i skolan fram till 1960-talet.

Fortfarande händer det att man blir diskriminerad på olika sätt om man tillhör en nationell minoritet. Diskriminering av romer kallas för

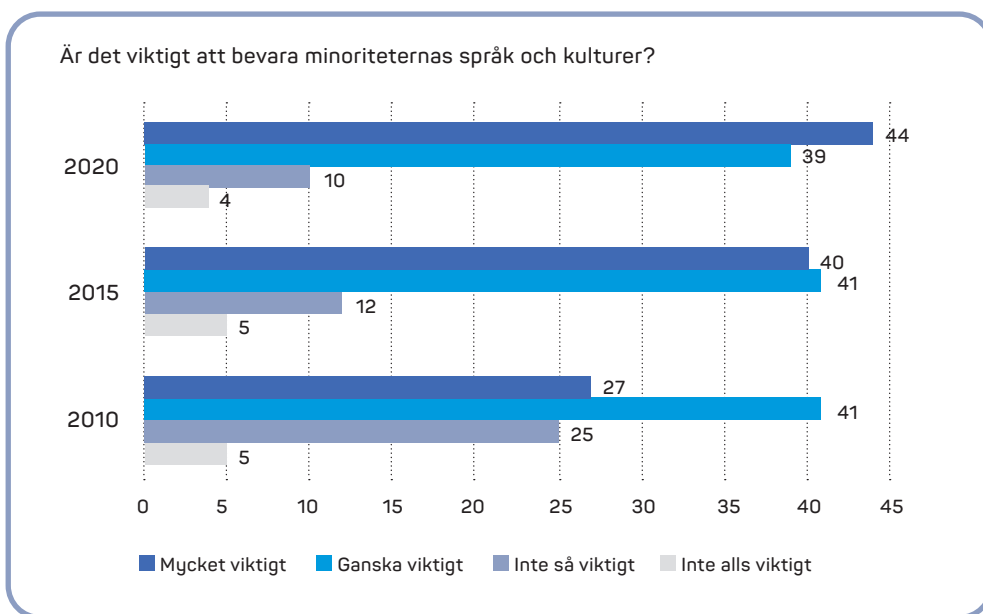
antiziganism. En romsk tjej kanske inte får ett visst jobb för att chefen inte tycker om romer. Det är diskriminerande och förbjudet att inte ge ett jobb till någon bara för att personen tillhör en viss grupp. Alla barn och vuxna ska ha samma rättigheter och ingen ska utsättas för diskriminering.

Judar blir ofta hotade på grund av sin religion. Att hota just judar kallas för **antisemitism** och är tyvärr vanligt även idag. Samer utsätts ofta för hot och olika typer av diskriminering och även teckenspråkstalare blir ibland diskriminerade på till exempel arbetsmarknaden.

Varför ska man bevara språken?

De nationella minoritetsspråken är viktiga att skydda. På 1900-talet var det många föräldrar som var rädda för att deras barn skulle råka illa ut om de pratade något av minoritetsspråken, och därför lärde de inte ut språket till sina barn. Det är alltså många som inte fått lära sig sina föräldrars språk som barn och då är risken stor att språket till sist dör ut.

Eftersom de nationella minoriteternas språk och kultur är en del av den svenska kulturen är det viktigt att språken lever kvar. Det anser Sveriges regering, men också många som bor i Sverige. En undersökning som Språkrådet genomförde 2020 visade att 83 procent av befolkningen tycker att det är viktigt att de nationella minoriteternas språk och kulturer finns kvar.

Staplarna visar (i procent) hur viktigt vi tycker att det är att samhället ger stöd för att bevara de nationella minoriteternas språk och kulturer.

Återuppliva språken

Arbetet med att hjälpa språken så att de kan leva vidare kallas **revitalisering**. Ordet revitalisering betyder återuppväckande, att språk som håller på att dö ut får nytt liv. Sveriges myndigheter, många organisationer och vanliga människor arbetar för att fler människor ska lära sig de nationella minoritetsspråken och använda dem, både i hemmet och ute i samhället. Man kan låta barn och ungdomar som tillhör en nationell minoritet lära sig språket i skolan. Man kan ordna sommarläger och språkträffar så att barn och unga får träffa äldre som kan språket.

Myndigheter som arbetar för att bevara minoritetsspråken

Många svenska myndigheter arbetar för att skydda och bevara de nationella minoritetsspråken. Statens kulturråd ger bidrag för att det ska ges ut fler böcker på språken och för att det ska kunna finnas teater och annan kultur. Kungliga biblioteket arbetar för att biblioteken ska bli bättre på att erbjuda böcker på språken och ordna andra aktiviteter som uppmärksammar dem.

Språkrådet, som är en del av myndigheten Institutet för språk och folkminnen, har språkvårdare i finska, meänkieli, romska, jiddisch och svenskt teckenspråk. De arbetar till exempel med att göra ordlistor på språken eller svara på språkfrågor. Språkrådet har kontakt med de nationella minoriteterna och följer noga utvecklingen för de nationella minoritetsspråken. De samiska språken har Sametinget ansvar för.

Det finns också en minoritetslag som talar om hur myndigheter ska hjälpa språken att leva vidare. Länsstyrelsen i Stockholm och Sametinget kontrollerar om myndigheterna sköter sig. De ger varje år ut en rapport om hur läget ser ut för de nationella minoritetsspråken.

Det svenska teckenspråket

Det svenska teckenspråket räknas inte som ett nationellt minoritetsspråk, trots att det uppfyller flera av kraven för att bli det. Svenskt teckenspråk är till exempel ett eget språk och det har använts under mycket lång tid i Sverige. I språklagen står det att samhället ska skydda och främja det svenska teckenspråket på samma sätt som de nationella minoritetsspråken.

Försvenskning

När Sverige började bli ett mer enat land under 1800-talet och fram till tiden efter andra världskriget, ville regeringen att svenskan skulle bli det enda språket som folk skulle använda. Svenskan blev därför det enda språket som man undervisade på i skolan. Många barn i norra Sverige hade vuxit upp i

hem där man bara talade finska, meänkieli eller samiska. De hade aldrig pratat svenska när de började skolan och plötsligt satt de i ett klassrum där läraren pratade ett språk som de inte förstod. På vissa orter förbjöd man barnen helt att tala sitt språk, även på rasterna. Då gällde det att snabbt lära sig svenska för att kunna hänga med i undervisningen, men också för att undvika straff. På den tiden var det fortfarande tillåtet att slå barn i skolan om de inte lydde läraren.

Att svenskan var viktigast gjorde också att man inte fick använda svenskt teckenspråk i skolan. All undervisning skulle ske på svenska och eleverna var tvungna att titta på lärarnas mun och läppar för att försöka förstå vad de sade. De fick ”läsa på läpparna”.

Svenska språket ansågs vara ett bättre och finare språk och många minoritetsgrupper skämdes för att tala sitt modersmål. När barnen som tvingades sluta tala sitt språk i skolan i sin tur blev föräldrar, lärde de sällan sina egna barn att tala till exempel meänkieli. Följden blev att flera generationer inte längre kan tala sitt modersmål.

Invandringen och det mångspråkiga samhället

Under 1960- och 70-talen fanns det många jobb i Sverige och människor invandrade från andra länder för att arbeta. De kallas för arbetskraftsinvandrare. Många kom från Finland och hade släkt kvar där. Deras barn

På fotot från 1960-talet av Olofströms bruk kommer alla arbetare utom en från utlandet.

behövde hålla det finska språket vid liv för att kunna tala finska med till exempel sin mormor och morfar. Då bestämde man att ämnet finska som modersmål skulle införas i svenska skolor. Så småningom började man också kunna läsa andra språk inom modersmålsundervisningen.

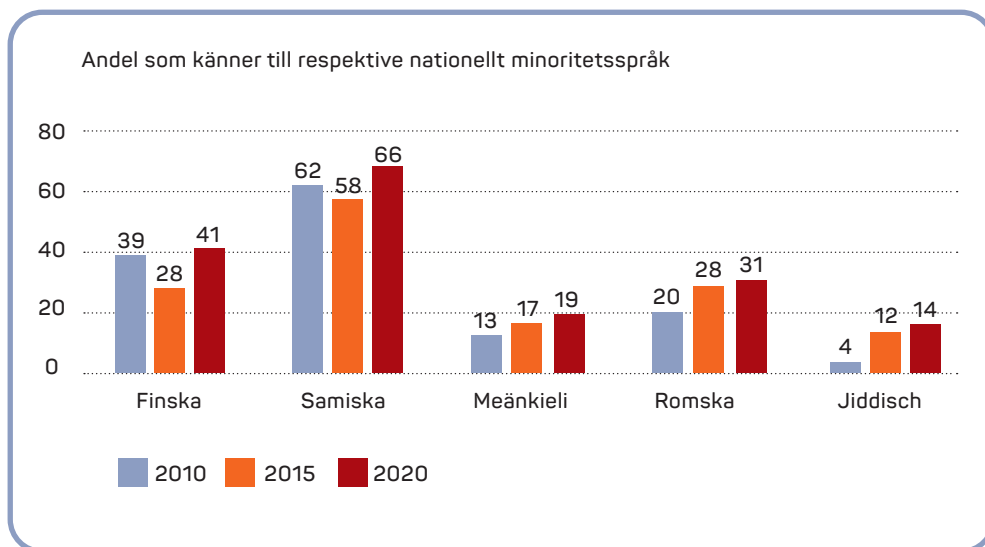
I Sverige har det alltid talats andra språk vid sidan av svenskan. Arbetskraftsinvandringen kom från många olika länder och gjorde att Sverige blev ett ännu mer mångspråkigt land.

Känner svenskar till att det finns nationella minoriteter och nationella minoritetsspråk?

Fler och fler känner till vilka som är Sveriges nationella minoriteter och vilka de nationella minoritetsspråken är. År 2020 gjorde Språkrådet en undersökning för att ta reda på vad svenska folket känner till om de nationella minoriteterna och minoritetsspråken. Undersökningen visade att 74 procent kunde nämna minst ett nationellt minoritetsspråk. Det är en ökning jämfört med år 2015, då 65 procent kunde nämna minst ett av språken. Men det visade sig också att en fjärdedel av Sveriges befolkning inte kan räkna upp ett enda av de nationella minoritetsspråken.

Flest människor vet att samiska är ett nationellt minoritetsspråk, medan det fortfarande är mycket få som känner till att jiddisch och meänkieli är det.

Antal personer (i procent) av de tillfrågade som kunde namnge minst ett nationellt minoritetsspråk.

Undervisning i nationella minoritetsspråk

I skolan kan man få läsa de nationella minoritetsspråken som modersmål om man tillhör en nationell minoritet. En elev som tillhör den nationella minoriteten tornedalingar kan få modersmålsundervisning i meänkieli även om hen inte talar meänkieli hemma eller kan meänkieli. De nationella minoriteterna har också lite större rätt till modersmålsundervisning: det räcker att det är en enda elev som vill ha modersmålsundervisning i ett nationellt minoritetsspråk för att skolan ska behöva ordna det. För andra minoritetsspråk, som till exempel somaliska eller dari, krävs att fem elever vill ha undervisning och man måste tala språket hemma.

Det ska också gå att byta ut ett modernt språk, som till exempel spanska, mot det nationella minoritetsspråket, om man tillhör en nationell minoritet. Men ett problem för alla minoritetsspråk är att det finns så få lärare som kan undervisa i dem. Så även om den som tillhör en nationell minoritet har rätt att få lära sig sitt språk i skolan, går det inte alltid att ordna ändå, eftersom skolan inte får tag i någon lärare.

Lagar och rättigheter

Språklagen

År 2009 kom **språklagen** till. Språklagen vänder sig bara till myndigheter, kommuner och regioner och inte till vanliga människor. Den innehåller en mängd regler som myndigheterna ska följa.

I språklagen står det att alla myndigheter ska ”skydda och främja” de nationella minoritetsspråken och svenskt teckenspråk, men inte exakt på vilket sätt det ska göras. Ett sätt kan vara att starta en ny förskoleavdelning för barn med finska, meänkieli eller samiska som modersmål, ett annat att se till att biblioteken har böcker på de nationella minoritetsspråken. Men målet är att se till att alla som tillhör en minoritet ska ha rätt att använda sitt språk och att man inte ska bli diskriminerad om man gör det.

Det är viktigt att det finns böcker på de nationella minoritetsspråken att låna på alla bibliotek.

Minoritetslagen

Det finns också en lag som heter ”Lag om nationella minoriteter och minoritetsspråk”, kallad **minoritetslagen**. Den säger precis som språklagen att de nationella minoritetsspråken ska skyddas och främjas. Alla kommuner och andra myndigheter ska ha samråd och prata med de nationella minoriteterna och ta reda på deras behov. Alla kommuner har skyldighet att informera de nationella minoriteterna om deras rättigheter. De ska skydda de nationella minoriteternas språk och kultur och speciellt se till att barn och unga får utveckla sitt språk och sin kultur. Dessutom ska de göra en plan för hur de arbetar med att hjälpa minoriteterna.

Förvaltningsområden

Förvaltningsområden är geografiska områden där många personer talar finska, meänkieli och samiska. Där har den som tillhör grupperna sverigefinnar, tornedalingar och samer extra starka rättigheter. Kommunerna får bidrag från staten och tillsammans med minoriteterna ska de bestämma hur man kan använda pengarna på bästa sätt. Man kan till exempel anställa personal som kan prata finska med de äldre på äldreboenden, eller starta förskolor där barnen får prata både meänkieli och svenska.

I förvaltningsområdena har invånare som talar finska, meänkieli eller samiska rätt att använda sitt språk när de ringer eller mailar till myndigheter.

Jiddisch och romska kallas för **territoriellt obundna språk**. De som talat språken har inte bott på särskilda platser som till exempel samerna, utan varit mer utspridda i landet. De som talar jiddisch eller romska har därför inga förvaltningsområden. De har också vissa rättigheter, men inte lika starka som de som talar finska, meänkieli eller samiska. Alla myndigheter ska göra sitt bästa för att skydda och främja jiddisch och romska så att de språken också kan leva vidare.

Språklagstiftning i Norden

Hur ser det ut i de andra nordiska länderna? Har de också nationella minoritetsspråk?

Finland

Finland har två nationalspråk, alltså två huvudspråk: finska och svenska. Det står i den finska språklagen. I den finska grundlagen står det dessutom att varje medborgare har rätt att använda antingen finska eller svenska i domstol och i kontakt med myndigheter.

Norge

I Norge talas två sorters norska: bokmål och nynorsk. Bokmål talas av flest personer. Nynorsk talas mest i den västra delen av Norge. De som jobbar på myndigheter i Norge ska kunna båda språken och skolelever lär sig båda. Den 2021 antog det norska Stortinget en ny språklag i Norge. Den säger att norska är det samhällsbärande språket (det som alla myndigheter ska använda), att bokmål och nynorsk är lika viktiga och att samiska, kvänska, romska och norskt teckenspråk är nationella minoritetsspråk.

Danmark

I Danmark finns det ingen grundlag som anger vilket landets officiella språk är. Där finns bara en lag om rättskrivning, alltså hur man ska skriva och stava danska. Den danska språknämnden beslutar om rättskrivningen på danska. Skrivreglerna finns i en rättskrivningsbok och alla myndigheter och skolor ska rätta sig efter den.

Island

Island har en språklag som säger att isländska är islänningarnas nationalspråk och officiellt språk på Island. Lagen säger också att det isländska teckenspråket är första språk för personer som behöver det och för deras barn.

Antalet talare av de nationella minoritetsspråken

Hur många talar finska, jiddisch, meänkieli, romska och samiska i Sverige? Det är ingen som riktigt vet. I Sverige har vi inga register där det står vilket språk var och en talar. Statistiska Centralbyrån samlar inte in sådana uppgifter.

Många tror att man vet vilket språk någon talar om man vet vilket land personen kommer ifrån. Kommer man från Sverige så talar man svenska. Men verkligheten ser inte ut så. Sverige har ju svenska som huvudspråk, men också fem nationella minoritetsspråk och det svenska teckenspråket. I Sverige talas dessutom runt 200 andra språk. I Schweiz är tyska, franska, italienska och rätoromanska landets officiella språk, så om du träffar en schweizare kan du inte vara säker på vilket språk hen har som modersmål.

Talar människor i regel bara ett språk? Nej, det finns fler flerspråkiga än enspråkiga människor på jorden. Omkring hälften av jordens befolkning använder flera språk, kanske varje dag. En del talar ett språk hemma, ett annat språk på jobbet eller kanske olika språk med olika personer som man träffar under dagen. En del kanske pratar engelska med den ena föräldern och arabiska med den andra och svenska i skolan. De kallas flerspråkiga.

Många som flyttar till Sverige från ett annat land fortsätter förstås att använda sitt förstaspråk, men ofta mindre och mindre eftersom man pratar svenska i skolan, på jobbet och på andra ställen. Deras barn lär sig svenska och ibland, men inte alltid, föräldrarnas språk. Man talar om ett **språkbyte**, när en person slutar att använda det språk som familjen använder och bara talar språket i det land där hen bor.

Man kan inte säkert veta vilket språk en person talar bara för att man vet vilket land hen kommer ifrån.

Även om det inte finns statistik på hur många som talar varje språk i Sverige, har det ändå gjorts många uppskattningar genom åren. Man har intervjuat folk, samlat in uppgifter från olika föreningar, till exempel romska föreningar, från hälsovården eller tittat på hur många som får modersmålsundervisning i skolan. Dessa uppskattningar ger en ungefärlig bild av hur många som talar de olika språken.

Förstaspråk, andraspråk och främmande språk

Det språk som en människa lär sig först kallas ofta **förstaspråk**. Menar man då det första språk som man lär sig tala eller det språk man är bäst på? Förstaspråk är det språk man lär sig först och det behöver inte vara bara ett språk. Ett barn som växer upp i en familj där de vuxna talar flera språk lär sig kanske två eller fler förstaspråk. En persons förstaspråk behöver inte vara det språk som hen kan bäst. Om man föds i Frankrike och flyttar till Sverige som barn är franskan ens förstaspråk, men svenskan kan bli ens starkaste språk.

Andraspråk är det språk som en person lär sig efter att ha lärt sig ett (eller flera) förstaspråk. Ett andraspråk lär man sig genom att prata med andra, och inte bara i klassrummet i skolan. Ett barn som har vuxit upp i ett arabisktalande hem och börjar tala svenska när hen börjar förskolan har arabiska som sitt förstaspråk och svenska som sitt andraspråk.

Man kan ha flera andraspråk. Vårt arabisktalande barn som har svenska som andraspråk flyttar kanske till England och lär sig då engelska som andraspråk också.

Ett språk man lär sig i skolan eller på en språkkurs kallas **främmande språk**. Det kan vara svårt att skilja på vad som är ett främmande språk och vad som är ett andraspråk. Om man lär sig engelska i skolan kallas det för ett främmande språk, men om man använder det mycket till exempel i chattar på nätet eller i onlinespel kan det bli som ett andraspråk. Man vistas alltså mycket i en miljö som är engelskspråkig, även om man inte lämnar Sverige.

Myten halvspråkighet

Man trodde förr att barn som samtidigt lärde sig två eller flera språk blev dåliga på att tala båda språken istället för att bli bra på ett av dem. På 1970-talet kunde flerspråkiga familjer bli rekommenderade att inte använda mer än ett språk med barnen och helst då svenska. I dag vet vi bättre. Barn blir inte halvspråkiga, det har forskning visat. Däremot använder de ofta sina språk till att tala om olika saker. Det ena språket kanske man mest använder för att prata om vanliga saker i hemmet och det andra använder man i skolan.

På de flesta förskolor finns i dag flerspråkiga barn.

Modersmålsundervisning

Barn som har lärt sig läsa på sitt förstaspråk har lättare att lära sig läsa också på ett andraspråk, eftersom de redan har förstått hur till exempel bokstäver och ljud hänger ihop. Därför är det bra om flerspråkiga barn får undervisning också på sitt förstaspråk. Det har forskning visat. I svenska skolor finns därför ämnet modersmålsundervisning som är språkundervisning på det språk som eleven talar hemma, om det inte är svenska. Kunskaperna som eleverna får i modersmålsämnet gör det lättare för dem att följa med i undervisningen i andra ämnen, som ju sker på svenska. Goda kunskaper i modersmålet gör det alltså lättare att lära sig svenska och andra skolämnen.

Kodväxling eller transspråkande

Flerspråkiga personer kan byta mellan sina olika språk, kanske mitt i en mening, när de talar med andra som kan samma språk som de själva. Det kallas kodväxling eller transspråkande. Man kan tro att personerna som kodväxlar inte kan prata något av språken ordentligt. Men kodväxling är en möjlighet att säga precis det man vill ha sagt genom att använda alla sina språk! Du kanske själv kodväxlar utan att tänka på det om du kastar in engelska ord mitt i en mening, som "Äh, never mind", "Det är helt crazy" eller ett *whatever* i slutet på en mening.

2.
FINSKA

Finska är ett av Sveriges nationella minoritetsspråk, men också majoritetsspråk i Finland. Finskan som talas i Sverige kallas för sverigefinska.

Hur kom finskan till Sverige?

Finska har talats i Sverige mycket länge. Det var också länge det näst största språket i Sverige, efter svenskan. Människor har rest fram och tillbaka över Östersjön under många århundraden. Finland och Sverige var under 600 år samma land, fram till år 1809. Då förlorade Sverige ett krig mot Ryssland och Finland blev en del av Ryssland under lite mer än hundra år. År 1917 blev Finland självständigt.

Inflyttningen från Finland till Sverige har varit extra stor under vissa perioder. På 1500- och 1600-talen var Sverige och Finland samma land och många människor flyttade från nuvarande Finland till Sverige. De kallades skogsfinnar eller svedjefinnar eftersom de använde en speciell odlingsteknik: svedjebruk. Då bränner man ner skog och använder den brända marken med askan för att odla säd.

När Sverige hade förlorat Finland till Ryssland 1809 flyttade många människor från Finland till Sverige. Mot slutet av 1800-talet kom också många för att arbeta inom träindustrin, där det fanns gott om jobb i Sverige.

Under andra världskriget skickades cirka 70 000 finländska barn till Sverige för att slippa kriget i Finland. De här barnen brukar kallas för de finska krigsbarnen. Många återvände hem till Finland efter kriget, men omkring 15 000 blev kvar i Sverige.

När de finska krigsbarnen kom till Sverige hade de lappar med namn och adress runt halsen.

På 1960- och 1970-talen flyttade väldigt många människor från Finland till Sverige för att arbeta. Man brukar tala om arbetskraftsinvandring. Det fanns gott om jobb i Sverige och lönerna var bättre än i Finland. Bara under året 1967 flyttade fler än 40 000 människor från Finland till Sverige.

Nationellt minoritetsspråk

Eftersom finska har talats så länge i Sverige fick finskan år 2000 status som nationellt minoritetsspråk. För att göra det lättare för finstalande i Sverige skapades så kallade förvaltningsområden. Regeringen valde från början ut fem kommuner där det ansågs bo många finstalande: Haparanda, Kiruna, Gällivare, Pajala och Övertorneå. År 2020 ingick 66 kommuner i förvaltningsområdet för finska. Där har finskspråkiga större rättigheter att använda sitt språk än i andra kommuner. Man har rätt att ringa, skriva och mejla till myndigheterna på finska, att låta sina barn gå i tvåspråkig förskola och få äldreomsorg på finska.

Undervisning i finska

I Sverige finns några sverigefinska skolor där undervisningen sker till hälften på finska och till hälften på svenska. Det finns också en del finskspråkiga klasser på andra skolor.

Elever som tillhör minoriteten sverigefinnar har speciella rättigheter att få modersmålsundervisning i skolan. De behöver inte kunna finska eller tala finska hemma. Det räcker med att en elev i klassen önskar modersmålsundervisning, så ska skolan ordna det. Eleven kan också välja finska som språkval på högstadiet. Men det är ont om lärare och läromedel så undervisningen går inte alltid att ordna.

Man kan läsa finska på kvällskurser och man kan också studera finska vid tre universitet i Sverige; på Stockholms universitet, på Uppsala universitet och på Umeå universitet.

Områden i Sverige där finska talas i dag

I norra Sverige och Finland har finska talats mycket länge på båda sidorna om den nuvarande riksgrensens. I trakterna runt Stockholm och Mälardalen har det också bott finskspråkiga under lång tid.

Under arbetskraftsinvandringen på 1960- och 1970-talen flyttade många finnar till bruks- och industriorter i Sverige, som till exempel Eskilstuna, Fagersta och Borås. I dag bor det finstalande i hela Sverige.

Antal talare

I Sverige har vi ingen statistik över vilka språk var och en talar. Därför vet man inte hur många som talar finska i Sverige. Man vet att det finns drygt 700 000 personer med finsk bakgrund i Sverige. Det betyder att antingen de själva, någon av deras föräldrar eller någon av deras mor- eller farföräldrar är födda i Finland. Men det säger förstås ingenting om modersmålet; en del personer med finsk bakgrund som är födda i Sverige kanske inte kan finska och en del personer födda i Finland har ju svenska som modersmål (finlandssvenskar).

Det har gjorts undersökningar om hur många i Sverige som skulle kunna ha finska som modersmål. En vanlig uppskattning är att det finns ca 175 000 modersmålstalare av finska i Sverige.

Man kallar dem som kommer från Finland och har finska som modersmål för finnar. De finnar som bor i Sverige och talar finska eller som har föräldrar som talar finska kallas för sverigefinnar. Men om man menar personer som bor i Finland, oavsett vilket språk de har som modersmål, till exempel svenska, finska eller samiska, brukar man säga finländare.

I Finland talar cirka 90 procent av invånarna finska, ungefär 4,9 miljoner människor. Många finländare flyttade vid förra sekelskiftet till Nordamerika och till Australien, så finska talas även där.

Kultur

Många av de som är födda i Finland och har invandrat till Sverige har bevarat sina finska traditioner. Man kan ha traditionella finska maträtter på julbordet, som kålrotslåda. Eller man kanske tänder en stor brasa på midsommarafton, en sådan som man i Sverige brukar tända vid valborg.

Den sverigefinska flaggan finns med när sverigefinnarnas dag firas.

Anna Järvinen är en sverigefinsk artist och låtskrivare.

Finnar i Sverige har också egna sverigefinska traditioner. Sverigefinnarnas dag firas den 24 februari varje år. Man har en egen sverigefinsk flagga, som är en kombination av den svenska och finska flaggan. Varje år utses årets sverigefinne och årets unga sverigefinne.

SVT sänder nyheter på finska varje vardag och Sveriges radio har många finskspråkiga program. Det finns också två finskspråkiga nyhetstidningar i Sverige. Sedan några år tillbaka arrangerar sverigefinsk media en omröstning om årets sverigefinska ord. År 2016 blev årets sverigefinska ord fiikata – att fika, år 2017 var det fiksata – att fixa.

Det finns ganska mycket sverigefinsk kulturverksamhet: körsång, teater och konstutställningar. Några kända sverigefinnar är Markoolio, Miriam Bryant och Anna Järvinen.

Språkets ursprung

Finska är ett finsk-ugriskt språk, precis som meänkieli och samiska. Språkgruppen som finska tillhör kallas för östersjöfinska språk. Finskans närmaste släktspråk är meänkieli, som mest talas i norra Sverige, och kvänska, som talas i norra Norge. Andra släktingar är estniska, samiska och ungerska.

För en svensk kan det finska språket verka obegripligt. Det beror på att finska och svenska inte är släkt. Svenska är ett germanskt språk liksom engelska och tyska, vilket går att se på ordförrådet. Eftersom finska hör till en annan språkfamilj, de finsk-ugriska språken, finns det många skillnader.

De ursprungliga finska orden är väldigt gamla. De är basord som man har använt i vardagen, vardagsord som kala (fisk), puu (träd) och vesi (vatten). Med tiden har finskan lånat in ord från bland andra germanska, baltiska och slaviska språk. Över tusen lånord har kommit via svenskan till finskan, exempelvis lasi (glas) och kaappi (skåp). Det finns också finska lånord i svenskan, exempelvis känga (kenkä), pjäxa (pieksu) och pojke (poika). Det internationellt mest kända finska ordet är kanske sauna. Eller sisu.

Skriftspråk och standardisering

Det finska skriftspråket, eller standardfinskan, skapades på 1800-talet. Då uppstod det en tvist om de olika dialekternas ställning i Finland. Till sist bestämde man sig för att kombinera västfinska och östfinska dialekter till ett gemensamt finskt skriftspråk. Samtidigt förändrades samhället så snabbt att man blev tvungen att skapa hundratals nya ord i finskan. Det var till exempel vetenskapsord som behövdes; tidigare använde man sig av svenskan inom vetenskapen och andra områden och finska användes mest hemma, så det finska ordförrådet var mer vardagligt.

Numera har skriftspråket en fast ställning och det finns en särskild myndighet i Finland, Institutet för de inhemska språken, som har ansvar för språkvård och ordboksarbete på finska. Sedan 1975 bedrivs språkvård i finska även i Sverige, numera av Språkrådet. Där arbetar man med sverigefinska ordlistor, svarar på språkfrågor, håller föreläsningar och kurser m.m.

Språkets struktur

Det finska språket har 8 vokaler och 12 konsonanter:

- vokalerna är *a, o, u, e, i, y, ä* och *ö*
- konsonanterna är *d, h, j, k, l, m, n, p, r, s, t* och *v*.

Som du kan se, saknas *b, c, f, g, q, w, x, z* och *å*. De finns inte med i det finska alfabetet, men de används ändå i skriftspråket när man skriver utländska lånord.

På finska skrivs korta ljud med en bokstav, långa med två: *pari* (par) respektive *paarit* (bår). Vokaler och konsonanter uttalas långa i finskan bara om de stavas med två bokstäver: *mato* (mask) och *matto* (matta).

Till skillnad från svenska har finskan ord där både vokaler och konsonanter är långa, till exempel *pyykki* (tvätt). Det kan till och med finnas tre vokaler i rad. Ett sådant ord är *kauan* (länge).

PARI • PAARIT
MATO • MATTO
PYYKKI
KAUAN

Ordböjning

Man kan tycka att finska ord är långa. När man bildar ord på finska sätter man ihop olika ändelser och andra orddelar efter varandra, vilket kan leda till långa ord. När vi på svenska använder prepositioner som *i*, *på*, *under*, *bakom* för att berätta var något befinner sig, lägger man på finska i stället till en så kallad kasusändelse: *i huset* heter *talossa* på finska. *Talo* betyder hus och *-ssa* är ändelsen som talar om att något finns i huset.

Man skiljer inte mellan obestämd form (*katter*) och bestämd form (*katterna*) på finska. Man använder inte heller *ett* eller *en* om saker.

Alla verb böjs efter person på finska. På svenska säger man *jag skriver*. Om man utelämnar *jag* vet man inte längre vem det är som skriver. Men *kirjoitan* på finska betyder *jag skriver*. Det är *-n* i slutet som visar att jag är den som skriver. Om det är vi som skriver säger man *kirjoitamme*. Så är det också på många andra språk, till exempel på franska, spanska och tyska.

Allt som allt kan man säga att finska ord har många böjningsformer. Ett substantiv kan ha drygt 2 000 böjningsformer och ett verb skulle kunna ha till och med 12 000.

Sverigefinska

Finskan som man talar i Sverige skiljer sig lite från den finska som man talar i Finland. Om man pratar finska i det svenska samhället behöver man ha finska ord för att kunna prata om saker som är typiskt svenska. I Finland finns till exempel ingen lärarlegitimation (*opettajan laillistusella*) eller förskoleklasser (*esikoululuokka*). Då har man skapat ord på sverigefinska. Det finns många moderna svenska lånord i sverigefinskan, bland annat *fikata* (att fika), *mobiili* (mobiltelefon) och *pendeli* (pendeltåg). Sverigefinska anses inte vara ett eget språk eller en dialekt, utan är helt enkelt ett namn på den finska som talas i Sverige. Finskspråkiga personer från Finland och Sverige brukar förstå varandra bra.

FRÅGOR

- Varför har många fler finländare flyttat till Sverige än svenskar till Finland?
- Ta reda på vad ordet *sisu* betyder!
- Om du går in på urplay.se och söker på finska kan du höra hur språket låter.

3.

JIDDISCH

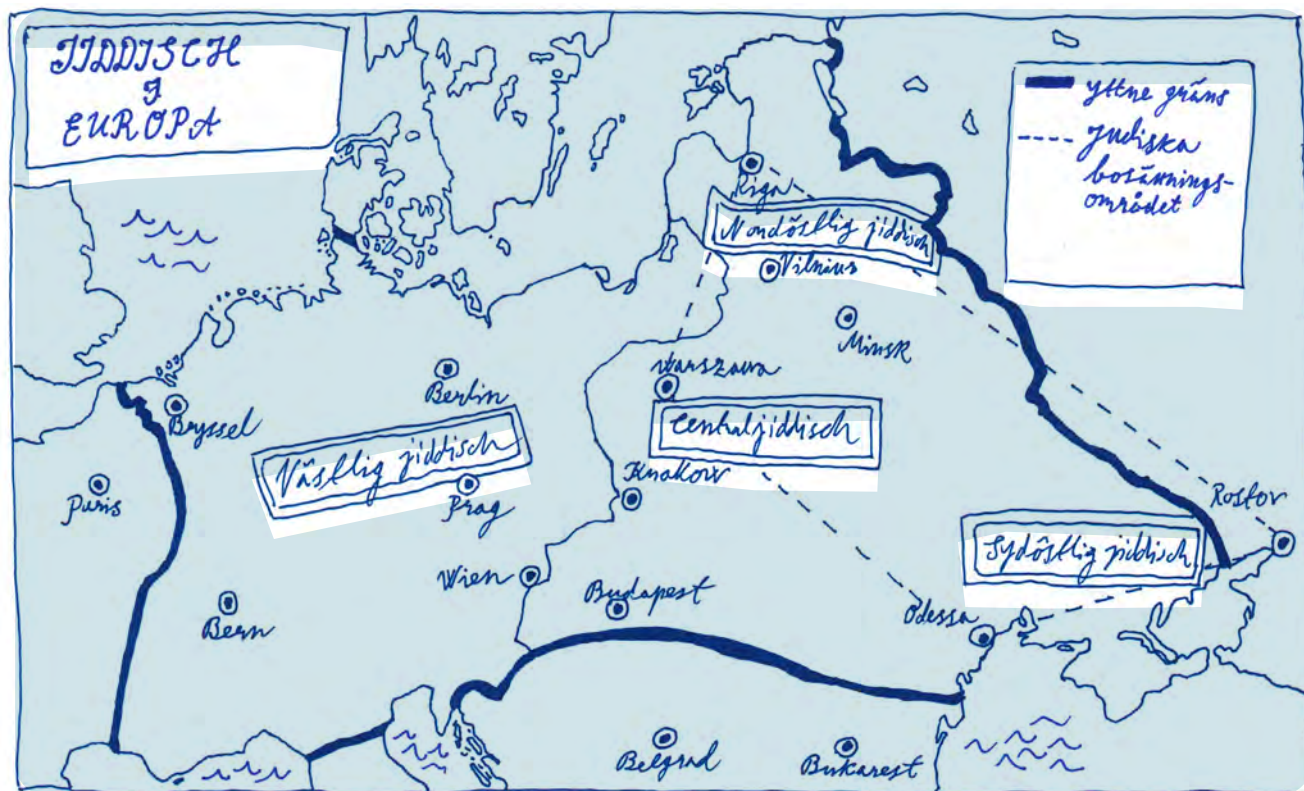
Jiddisch är ett judiskt språk och namnet jiddisch betyder judiska. Andra judiska språk är till exempel hebreiska, ladino och arameiska.

Hur kom jiddisch till Sverige?

År 1685 kom en lag som sade att judar som kom till Sverige var tvungna att döpa sig och bli kristna för att få stanna. Den förste juden som fick tillstånd att bosätta sig i Sverige utan att bli kristen var Aaron Isaac, som kom 1774 från Tyskland. Han talade jiddisch.

År 1782 kom "Judereglementet" som bestämde att judar bara fick bosätta sig i Stockholm, Göteborg och Norrköping. De förbjöds att gifta sig med icke-judar och fick inte utöva vissa hantverk. Dessutom var judar tvungna att ha skyddsbrev. För att få ett sådant måste de visa att de ägde 2 000 riksdaler – väldigt mycket pengar på den tiden – vilket innebar att det var nästan omöjligt för de fattiga judarna från Östeuropa att bosätta sig i Sverige. Inte förrän år 1870 fick de svenska judarna jämställda medborgerliga rättigheter.

Situationen för judar var inte lätt i det ryska kejsardömet under 1800-talet. När tsar Alexander II blev mördad 1881 spreds rykten om att mördaren var jude och det ledde till pogromer – våldsamma och blodiga förföljelser av judarna. Massor av judar fick fly från Ryssland, bland annat till Sverige. De bosatte sig i storstäderna och i mindre städer som Lund, Sundsvall och Östersund.

Historisk karta över jiddischtalande områden i Europa. Det judiska bosättningsområdet ligger mellan städerna Riga, Warszawa, Odessa och Rostov.

Under andra världskriget låste nazisterna in alla judar de kom åt i avspärrade stadsdelar, så kallade getton. Senare tvångsförflyttades de till koncentrationsläger och dödsläger. Målet var att utrota alla judar i Europa. Man kallar händelsen för Förintelsen och mer än sex miljoner judar dog, många av dem gasades ihjäl i lägren eller dog av svält eller sjukdomar. När kriget tog slut och Tyskland hade förlorat kom en del av de som ändå hade överlevt koncentrationslägren till Sverige. De flesta som talar jiddisch idag i Sverige är barn till de judar som lyckades ta sig hit efter kriget. Några få av de som överlevde Förintelsen lever fortfarande, men de är väldigt gamla nu.

Tiotusentals judar flydde från Polen efter trakasserier 1968 och bland de 3 500 som kom till Sverige fanns också de som talade jiddisch. Men den senaste gruppen, ryska judar som kom efter Sovjetunionens fall 1991, har ofta bara hört jiddisch talas som barn.

Försvenskning

De jiddischtalande människor som har kommit till Sverige har ofta snabbt lärt sig svenska. De har sällan lärt sina barn jiddisch. Den svenska regeringen ville att svenskan skulle vara ett starkt och gemensamt språk i Sverige. Det hände att barn blev bestraffade om att de talade ett annat språk än svenska i skolan under 1900-talet. De judiska föräldrarna ville att barnen skulle klara sig bra i Sverige och tänkte kanske att det inte var någon idé att föra jiddisch vidare till sina barn. Man var också rädd för att barnen skulle råka illa ut om någon hörde dem tala språket. Ofta talade de vuxna bara jiddisch med varandra i hemmet eftersom många vanliga svenskar ute i samhället var misstänksamma mot ”underliga” språk som jiddisch. Utan skolundervisning blir det svårt att lära sig tala ett språk om man inte umgås med människor som talar det dagligen. Det blir ännu svårare att lära sig läsa och skriva det.

Nationellt minoritetsspråk

Jiddisch är sedan år 2000 ett av Sveriges nationella minoritetsspråk. Samhället har ett ansvar att skydda och främja språket. Jiddisch är klassat som ett ”territoriellt obundet minoritetsspråk”, det vill säga ett språk som inte är bundet till ett visst område eller en landsdel. Samiskan, finskan och meänkieli anses ha flest talare i vissa områden och har därför fått förvaltningsområden där de har större rättigheter. Men det gäller alltså inte jiddisch och romska.

År 2010 kom lagen om nationella minoriteter och minoritetsspråk och stärkte rättigheterna för jiddisch. Elever som tillhör minoriteten judar har speciella rättigheter att få modersmålsundervisning i skolan. De behöver inte kunna språket eller prata det hemma. Det räcker med att en elev i klassen önskar modersmålsundervisning, så ska skolan ordna det. Eleven kan också välja

jiddisch som språkval på högstadiet. Men det är ont om lärare och läromedel så undervisningen går inte alltid att ordna.

Vill man studera jiddisch på universitet finns det kurser vid Lunds universitet. På Språkrådet bedrivs språkvård i jiddisch. Där svarar man på språkvårdsfrågor om jiddisch, gör ordlistor, håller föreläsningar m.m.

Områden i världen där jiddisch talas

Under 1300-talet bodde det judar i södra delen av det område som i dag är Tyskland. Men under medeltiden frodades fördomar och många elaka rykten spreds om judar. När digerdöden bröt ut blev judarna beskyllda för att ha orsakat den. Man förföljde judarna och plågade dem så svårt att många vandrade österut till Polen och Litauen. Där kunde judar leva i fred under en tid. Makthavarna i dessa länder uppskattade judarnas hantverks- och språkkunskaper och de gav judarna vissa rättigheter och skyldigheter.

Nya judiska centrum blev så småningom Krakow och Warszawa i Polen och Vilnius i Litauen. Det talades mycket jiddisch där och språket hämtade nu många ord från slaviska språk. Judar levde i städer och mindre samhällen som ofta var helt jiddischspråkiga.

När järnvägen kom på 1800-talet försvann marknaden och den lokala handeln i många små orter där judar var verksamma. Många flyttade då till de större städerna med fattigdom som följd. Misären ledde till en judisk utvandring. En del sökte sig till industrin i Nordamerika, några till jordbruket i Argentina och andra till olika europeiska storstäder. Genom utvandringen kom jiddisch att talas över nästan hela världen.

Antal talare

Jiddisch var det tredje största germanska språket i världen innan Förintelsen. Då fanns det mellan 11 och 13 miljoner jiddischtalande i Europa och av dessa mördades omkring fem miljoner. 85 procent av alla judar som mördades under andra världskriget talade jiddisch. Idag finns jiddischtalare kvar i ett fåtal länder i världen.

Det är svårt att säga hur många jiddischtalande det finns i världen i dag. I Sverige tror man att det finns mellan 500 och 1 500 personer som kan tala jiddisch. Risken att jiddisch dör ut i Sverige är stor, om inte språket förs vidare till barn och unga.

Språkets ursprung

Jiddisch är ungefär tusen år gammalt. Språket växte fram i Central- och Östeuropa och är ett germanskt språk som liknar tyska, med hebreiska, arameiska, polska och ukrainska ord inblandade i språket.

Judarna talade ofta flera språk när de kom till Europa och de talade bland annat hebreiska och arameiska. När de på medeltiden kom till områden där det talades tyska skedde något som en del forskare kallar för en språklig ”big bang”. Två helt främmande språkfamiljer, den semitiska och den germanska, slogs ihop och blev så småningom till ett nytt språk: jiddisch.

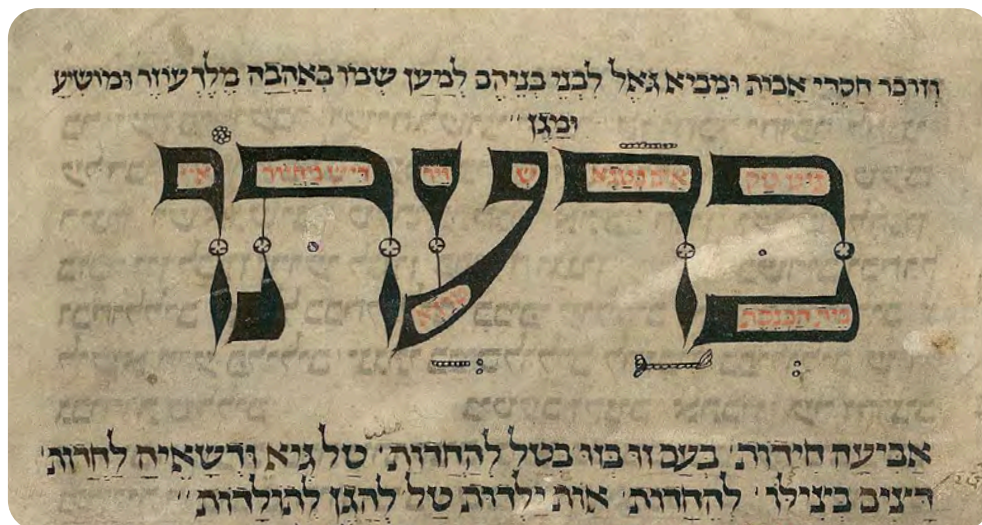
Dialekter inom jiddisch

Jiddisch kan indelas i nordöstlig jiddisch, centraljiddisch och sydöstlig jiddisch. Den vanligaste dialekten i Sverige är centraljiddisch. Folk som talar de olika dialekterna kan för det mesta förstå varandra bra.

Skriftspråk och standardisering

Jiddisch skrivs med det hebreiska alfabetet och läses från höger till vänster. I jiddisch finns inga versaler eller gemener (stora och små bokstäver).

Bönboken från Worms är daterad 1272 och innehåller den äldsta sammanhängande meningen på jiddisch (skriven med rött bläck inuti bokstäverna).

År 1908 hölls den första konferensen om språket jiddisch. Efter konferensen bestämde man vad som behövde göras för att standardisera språket, det vill säga att skapa ett enda sätt att skriva språket.

Ett judiskt vetenskapligt institut (YIVO) grundades i Vilnius 1925. Under andra världskriget dödades så många judar att det judiska livet och jiddisch nästan dog ut i Europa. Då inrättade man ett nytt YIVO i New York och i Buenos Aires dit många hade flytt.

Ordförråd

Jiddisch och svenska är två språk som är ganska nära släkt. Många ord liknar varandra, till exempel:

mame – mamma hoyz – hus hoykh – hög
kats – katt shtot – stad

Men jiddisch innehåller också en hel del ord som kommer från hebreiskan och arameiskan som judarna talade när de kom till Europa för ungefär tusen år sedan. Några exempel är *klezmer* (spelman), *besmedresh* (bönehus) och *oysies* (hebreiska bokstäver). Jiddisch var ett stort språk i de slaviska länderna, som Polen och Ryssland, och därför finns också många slaviska ord i jiddisch, som *tsukerke* (karamell) och *solovey* (näktergal).

Kultur

I Östeuropa användes hebreiska bara i religiösa sammanhang. Jiddisch var det judiska vardagsspråket. Jiddischkulturens guldålder började under 1900-talets första år. Språket var som viktigast under tiden mellan första och andra världskriget, mellankrigstiden, men krossades totalt av Förintelsen. Under guldåldern skrevs det många böcker på jiddisch och språket och kulturen blev lika viktiga som andra europeiska språk och kulturer. Det ordnades läsecirklar och många världsberömda böcker översattes till jiddisch. Litteraturen var viktig för alla, den förenade det jiddischtalande folket.

Författaren Isaac Bashevis Singer skrev på jiddisch och fick Nobelpriset 1978. Men det finns många fler jiddischförfattare. En av de mest kända konstnärerna, Marc Chagall, anses vara den störste judiske målaren under 1900-talet och talade också jiddisch.

Marc Chagalls "Promenaden" föreställer honom själv och hans fru Bella.

Ett klezmerkapell.

Du har kanske hört talas om klezmer, som är den traditionella östjudiska bröllopsmusiken. Den är helt instrumental och liknar annan östeuropeisk musik. Men det finns också enklare och folkligare musik som kallas jiddischmusik. Det finns gott om folkvisor, men också andra sånger och dikter. Sångerna har ofta formen av vaggvisor, arbets- och protestsånger.

De östeuropeiska judarna förtrycktes i de europeiska länderna. Då skapade de egna institutioner inom kultur, utbildning, sjuk- och fattigvård och allt som hör det moderna samhället till.

FRÅGOR

- Varifrån kommer jiddisch? Vad är speciellt med hur språket blev till?
- Vad betyder orden mischmasch, tummel och brillor?
- Om du går in på urplay.se och söker på jiddisch kan du få höra hur språket låter.

4. MEÄNKIELI

Meänkieli är ett av Sveriges nationella minoritetsspråk. Namnet betyder vårt språk. Meänkieli har talats i norra Sverige i hundratals år, men idag bor det meänkielitalare i hela Sverige.

Hur kom meänkieli till Sverige?

Nordkalotten heter ett stort område i norra Norge, Sverige och Finland ända bort till nordvästligaste Ryssland. Där har människor rört sig sedan urminnes tider, långt innan de olika länderna kom till. På båda sidorna om riksgränsen mellan norra Sverige och Finland har meänkieli talats mycket länge, men också i Norge där språket heter kvänska.

Finland och Sverige var under 600 år samma land, ända fram till år 1809. Då förlorade Sverige ett krig mot Ryssland, och Finland blev en del av Ryssland under omkring hundra år. Gränsen mellan Finland och Sverige drogs då rakt genom Tornedalen där många talade meänkieli. År 1917 blev Finland självständigt, men gränsen mellan Finland och Sverige ligger kvar. Sedan dess har språket på båda sidor om gränsen utvecklats i olika riktningar.

Försvenskning

I slutet av 1800-talet ville den svenska regeringen att svenskan skulle bli ett starkt gemensamt språk i Sverige. Flera folkgrupper i Sverige hade ett annat språk som modersmål, till exempel samiska, meänkieli och finska och det ansågs inte bra. Svenska blev det enda undervisningsspråket i skolan. Många barn hade aldrig pratat svenska förrän de började skolan och plötsligt satt de i ett klassrum där läraren pratade ett språk som de inte förstod. De förbjöds att tala sitt språk i klassrummet och på vissa orter gick man så långt att man förbjöd barnen att tala det även på rasterna. De barn som fortsatte att tala sitt modersmål kunde bli bestraffade, de skulle skämmas för att de talade finska, meänkieli eller samiska.

Det här kallas försvenskning och den fortsatte ända in på 1960-talet och ledde till att många förlorade sitt gamla språk. Många föräldrar slutade prata meänkieli, finska och samiska med sina barn eftersom språken ansågs dåliga och för att man skämdes för att tala sitt språk. Man säger i dag att två generationer talare tappade sitt språk på grund av försvenskningen. Vuxna i dag förstår kanske meänkieli när mormor eller farfar talar, men kan inte själva tala språket. Och även om man har talat språket hemma eller fortfarande gör det kan man ofta inte läsa eller skriva det, eftersom det är kunskaper man vanligtvis lär sig i skolan.

Vägmärken i Tornedalen skrivs på både svenska och på meänkieli.

Nationellt minoritetsspråk

År 2000 fick tornedalingar status som nationell minoritet och meänkieli status som nationellt minoritetsspråk. Då hade meänkielitalare arbetat sedan 1980-talet för att få meänkieli erkänt som ett språk.

De som tillhör en nationell minoritet har särskilt starka rättigheter att få tala sitt nationella minoritetsspråk och utöva sin kultur i Sverige. Särskilt viktigt är det att barn och unga har rätt till sitt språk och sin kultur. Elever som tillhör minoriteten tornedalingar har särskilda rättigheter att få modersmålsundervisning i skolan. De behöver inte kunna prata meänkieli redan eller prata det hemma. Det räcker med att en elev i klassen önskar modersmålsundervisning, så ska skolan ordna det. Eleven kan också välja meänkieli som språkval på högstadiet. Men precis som för övriga nationella minoritetsspråk är det ont om lärare och läromedel så undervisningen går inte alltid att ordna.

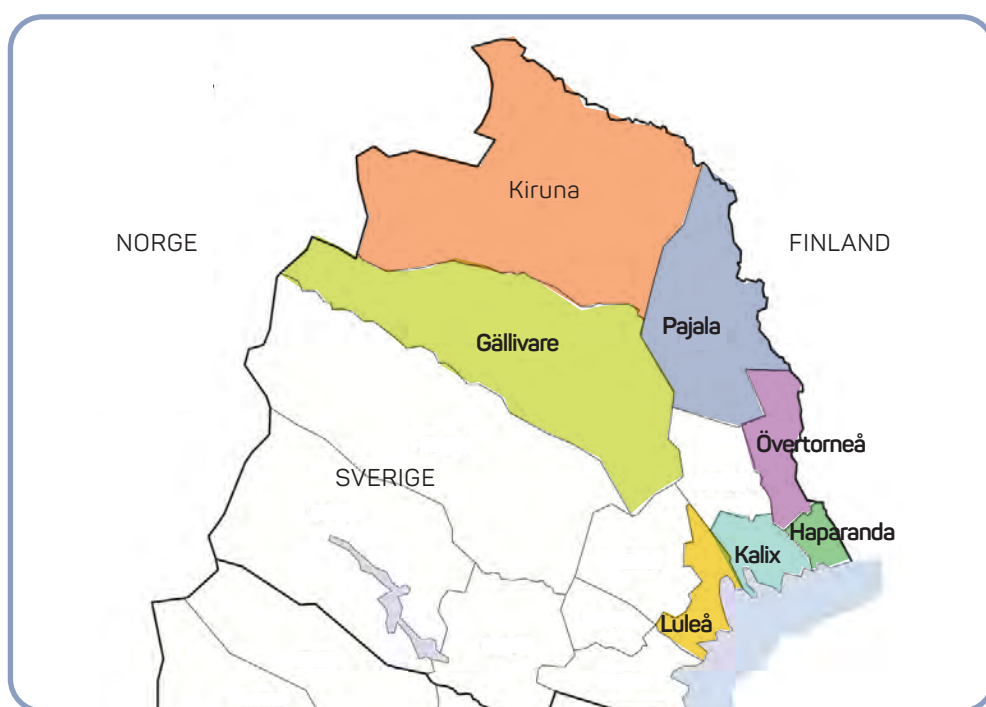
Vill man studera meänkieli på universitet finns det kurser vid Umeå universitet. Sedan 2018 bedrivs språkvård i meänkieli hos Språkrådet. Där svarar man på språkvårdsfrågor, gör ordlistor, håller föreläsningar m.m.

För samer, sverigefinnar och tornedalingar finns det förvaltningsområden. I de kommuner som ligger inom förvaltningsområdet har minoriteterna speciella rättigheter. Tornedalingarna har rätt att kontakta myndigheter där på meänkieli, att låta sina barn gå i förskola där man talar meänkieli och att få äldreomsorg på meänkieli.

Områden där meänkieli talas

I Sverige talas meänkieli främst i kommunerna Gällivare, Haparanda, Pajala, Kiruna och Övertorneå. Men många har också flyttat söderut från de ursprungliga områdena och i dag bor det meänkielitalare över hela Sverige.

Talarna kallar sig tornedalingar, lantalaiset eller kväner beroende på vilket område de kommer ifrån eller bor i. De människor som lever i och omkring Tornedalen kallar sig tornedalingar. De som har levt i kommunerna i Malmfälten i århundraden kallar sig lantalaiset, medan de tornedalingar som under 1900-talet flyttade till Malmfälten för att arbeta i gruvorna fortfarande kallar sig tornedalingar. Andra kallar sig kväner, precis som kvänerna som bor i nordligaste Norge. Eller också kallar meänkielitalarna sig helt enkelt för meänkielitalare.

Karta över förvaltningskommunerna för meänkieli. Sedan 2019 är också Stockholm förvaltningskommun för meänkieli och från 2020 även Umeå.

Antal talare

I Sverige samlar vi inte in statistik över hur många som talar olika språk. Därför vet man inte exakt hur många som talar meänkieli. Det har ändå gjorts undersökningar och kanske finns det mellan 50 000 och 60 000 talare. Enligt Tornedalingarnas Riksförbund finns det ca 75 000 talare av meänkieli i Sverige, kanske ännu fler.

Språkets ursprung

Meänkieli är ett finsk-ugriskt språk, precis som finska och samiska. Språkgruppen som meänkieli tillhör kallas östersjöfinska språk. Finska, estniska och karelska och några till är också östersjöfinska språk. Meänkielis närmaste släktingar är finska och kvänska. Kvänska är ett nationellt minoritetsspråk i Norge och talare av kvänska och meänkieli förstår varandra.

De som talar meänkieli och finska förstår varandra bra för det mesta. I norra Finland är de finska dialekterna mycket lika meänkieli, men i andra delar av Finland, som i Helsingfors, kan finskan skilja sig mer från meänkieli. I finska och meänkieli hittar man ord som skrivs och uttalas likadant men betyder olika saker, så kallade falska vänner. Ett exempel är verbet *pyörtyä* som betyder *att svimma* på standardfinska, men som betyder *att gå vilse* på meänkieli.

Dialekter

Det finns flera dialekter av meänkieli. Skillnaderna mellan dialekterna är inte så stora, utan alla förstår varandra. Det kan skilja lite i grammatiken och en del ord är olika på de olika dialekterna.

Ofta delar man in meänkieli i tre stora dialekter:

- tordedalsdialekten i Pajala, Övertorneå, Haparanda men också i Kiruna
- gällivaredialekten i Gällivare
- lannankieli i Kiruna, Kurravaara och Jukkasjärvi

Uttal och grammatik

Bokstaven H är meänkielis kännetecken, man kan höra ett H uttalas i många ord. På meänkieli skrivs korta ljud med en bokstav, långa med två: *uni* (dröm) och *uuni* (ugn) eller *sattaa* (regna) och *saattaa* (kunna).

Grammatiken är på många sätt lik finskans, men skiljer sig i vissa fall. Meänkieli har med tiden fått in en del grammatik och ord från svenskan, men har också kvar gamla meänkieliord som man inte hittar i finskan i Finland.

Skriftspråk och standardisering

Under många hundra år har meänkieli varit ett språk som man bara talat. På 1900-talets senare del började man att försöka ta fram regler för hur man ska skriva språket. Man har tagit fram grammatikböcker och ordböcker så att alla som vill kan ta reda på vad orden betyder och hur de skrivs. Att ha ett skriftspråk är viktigt för att ett språk ska kunna överleva och få fler talare. Idag finns det flera ordböcker på meänkieli.

Jukkasjärvi är en traditionellt meänkielitalande ort. I dag finns här en arbetsgrupp som lägger till ortnamn på meänkieli på kartan.

Kultur

I områdena där man har talat meänkieli under lång tid finns en rik tradition av berättande, man berättar om gamla tider, man berättar sagor och sägner. Meänkieli har traditionellt varit ett talat språk och först 1985 kom den första romanen på meänkieli ut. Nu finns det en hel del böcker på meänkieli, men man vill förstås att det ska ges ut många fler böcker.

Sveriges radios Meänraatio sänder radioprogram på meänkieli. I Pajala ligger Tornedalsteatern som sätter upp pjäser på meänkieli på olika orter i Norrbotten.

Tornedalingarna har sedan 2015 en egen flagga och en egen dag, tornedalingarnas dag, som firas den 15 juli. Några kända tornedalingar är till exempel Markus Fagervall som har vunnit Idol och tävlingen Stjärnor på is, Mikael Niemi, som blev känd för sin bok "Populärmusik från Vittula", och längdskidåkaren Charlotte Kalla, som tagit flera OS- och VM-guld.

FRÅGOR

- Varför är det svårt att beräkna hur många meänkielitalande det finns i Sverige?
- Hur många kommuner ingår i förvaltningsområdet för meänkieli och vilka är de? (Se www.minoritet.se)
- Om du går in på urplay.se och söker på meänkieli kan du få höra hur språket låter.

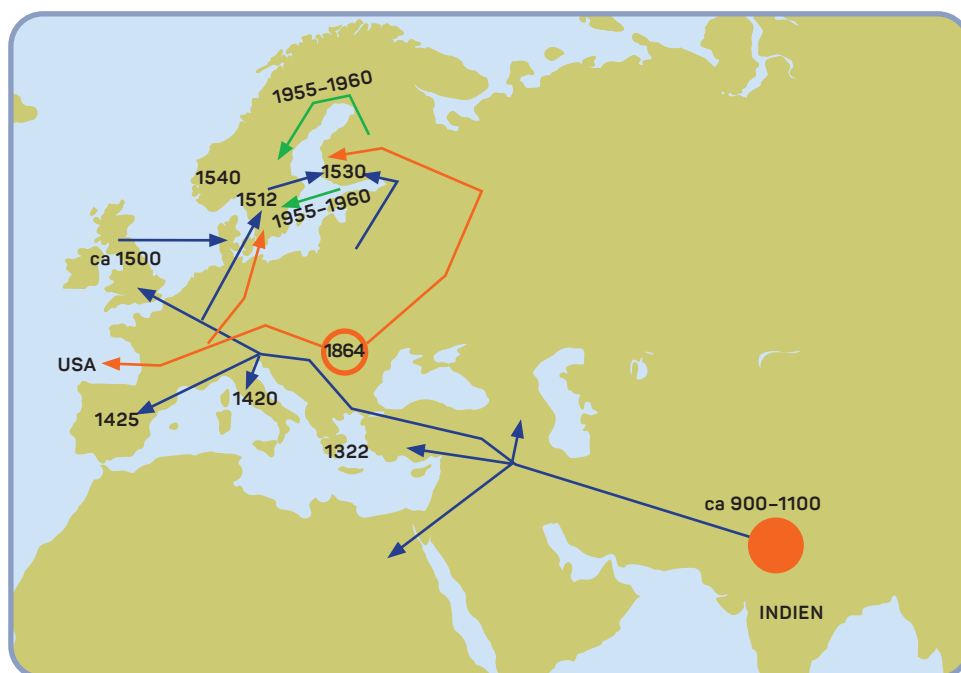
5.
ROMSKA

Romani chib betyder det romska språket. Det är ett av de nationella minoritetsspråken i Sverige. Språket har flera namn: romska, romani chib, romani eller romanes och det har många olika dialekter som talas över hela Europa.

Hur kom romska till Sverige?

Romerna härstammar från Punjab-området i nordvästra Indien. Ingen vet varför eller precis när de gav sig av därifrån. Kanske var det på 1000-talet som romerna utvandrade och tog sig till Balkan och Östeuropa. Sedan har de vandrat vidare och bor nu i alla länder i Europa, men också i USA och i Sydamerika. Romska talas i många länder, men man har inte något eget land.

År 1864 upphävdes slaveriet i Rumänien. Efter det utvandrade många av romerna som varit slavar där till olika länder i Europa och till USA.

Till Sverige kom de första romerna på 1500-talet. Eftersom romerna bar annorlunda kläder och talade ett språk man inte förstod var svenskarna misstänksamma mot dem. De blev kallade tatrare eller zigenare. Romerna utvisades många gånger, men i slutet av 1600-talet ändrade man inställning och tillät romer att stanna om de lät döpa sig och bli kristna.

1914 kom en förordning som förbjöd all romsk invandring och det förbudet avskaffades inte förrän 1954. Sådana lagar stiftades också i Norge och Danmark. De romer som bodde i Sverige under den tiden kunde då inte träffa sina släktingar i Europa. Ända in på 1950-talet fick romer inte bo i vanliga hus, barnen fick inte gå i skolan och romerna var förföljda och grovt diskriminerade. De fick ofta ingen sjukvård i Sverige, inte ens när de skulle föda och vårda sina barn.

På grund av diskriminering och förföljelse har romer länge hållit sitt språk för sig själva och undvikit att prata det inför andra.

Koncentrationslägren

Under andra världskriget försökte nazisterna utrota alla Europas judar i de nazistiska koncentrationslägren. Vad många inte vet är att också ca en halv miljon romer mördades. Det dröjde ända till 1980-talet innan Tyskland erkände att nazisternas folkmord också gällde romerna. Eftersom lagar i Skandinavien hindrade romer från att invandra kunde de som lyckades fly från koncentrationslägren inte söka skydd i Sverige.

Förbättrade livsvillkor

I början av 1950-talet höjdes många röster i Sverige för att man måste förbättra romernas levnadsvillkor. 1954 bestämdes det att det skulle ordnas bostäder åt romerna och 1959 att romska barn skulle få gå i skolan. Då fick romer även rösträtt i Sverige.

Foto från ett romskt läger i Gröndal, Stockholm, 1927.

Nationellt minoritetsspråk

Romska är sedan år 2000 ett av Sveriges nationella minoritetsspråk, vilket innebär att samhället har ett ansvar att skydda och främja språket. Minoritetslagen kom 2010 och stärkte romernas rättigheter till sitt språk ytterligare.

Elever som tillhör minoriteten romer behöver inte kunna romska eller prata det hemma för att få modersmålsundervisning i skolan. Det räcker att en elev i klassen önskar modersmålsundervisning, så ska skolan ordna det. Eleven kan också välja romska som språkval på högstadiet. Men precis som för övriga nationella minoritetsspråk är det ont om lärare och läromedel så undervisningen går inte alltid att ordna.

Modersmålsundervisning i romska pågår.

Vill man läsa romska på universitetet är det svårt idag. Södertörns högskola utanför Stockholm har ansvar för romskan, men har nästan inga kurser i språket. De har ibland andra utbildningar som kallas för romska studier.

Sedan 2007 bedriver Språkrådet språkvård i romska och svarar på språkvårdsfrågor, gör ordlistor, håller föreläsningar och kurser m.m.

Antal talare

Ingen vet exakt hur många som talar romska i Sverige idag. Det finns ingen statistik i Sverige som visar vilka språk som invånarna talar. Många romer invandrade till Sverige under Balkankriget på 1990-talet. Man har försökt ta reda på hur många som talar romska i Sverige i olika undersökningar. En del säger 20 000 och andra 120 000, därför är det väldigt svårt att veta hur många som egentligen talar språket. Det bor kanske runt 100 000 romer i Sverige. Hur många av dem som talar romska vet man alltså inte.

Dialekter

Det romska språket består av många olika dialekter. Romerna har bosatt sig i olika länder i Europa och lånat in ord och en del grammatik från just det landets språk. I till exempel polsk romska ingår många polska ord, men de romska ursprungsorden är samma som i andra dialekter. Eftersom dialekterna innehåller lånord kan det ibland vara svårt för romer från olika länder att förstå varandra.

I Sverige finns det flera olika romska grupper och dialekter. De vanligaste dialekterna i Sverige är lovari, arli och kelderash, som talas i Polen, Ungern, Slovakien, forna Jugoslavien, Grekland, Bulgarien och andra länder. Men det talas också gurbeti, polsk romani, bugurdzi och många fler dialekter.

En dialekt som talats länge i Sverige är kaleromskan, som också kallas finsk romska. Den är nu starkt hotad och riskerar att dö ut om man inte lyckas få barn och unga att vilja prata den.

En annan grupp romer har också bott i Sverige under mycket lång tid och de kallar sig för resande, resandefolket eller resanderomer. Dialekten som de talar har många ord som kommer från svenskan och kallas för svensk romani eller resanderomska. I dag finns mycket få talare kvar och dialekten är också starkt hotad.

Språkets ursprung

Romska är ett indoeuropeiskt språk som är nära släkt med språken hindu och urdu. Ordet rom kan ha olika betydelser: det kan betyda man, människa eller rom. Många av de gamla indiska orden finns kvar i språket. På vandringarna upp genom Europa har turkiska och grekiska ord lånats in. Många romer stannade kvar i Öst- och Centraleuropa och språken där påverkade romskan. Romska har alltså blandats upp med ord från många språk och har i sin tur också påverkat andra språk. Orden tjej, jycke och vischan i svenskan är lånord från romska.

TJEJ
VISCHAN
JYCKE

Skriftspråk och standardisering

Det romska alfabetet består i dag av latinska bokstäver, men i Ryssland och den tidigare Sovjetunionens länder använder man sig av ryska, så kallade kyrilliska bokstäver. Det romska alfabetet använder sig av speciella tecken för vissa ljud, till exempel bokstäverna č, š och ž.

Att det finns många olika romska dialekter gör att det finns olika sätt att skriva språket på. År 2017 startade Språkrådet ett arbete för att ta fram romska skrivregler så att alla ska veta hur man ska skriva språket. Det är ett försök att höja språkets status så att det får samma slags regler som andra språk har. Romskan var tidigare ett språk man talade men inte skrev så ofta. Romer i dag skriver lika mycket som alla andra och då behövs det skrivregler.

Romsk kultur

Den romska kulturen har överlevt alla förföljelser och all diskriminering. Romerna har i århundraden arbetat med hantverk av olika slag. De har blivit kända för sitt fina handarbete inom till exempel smide, träsnidande och korgbindning. Romerna var också ett skickligt handelsfolk och reste runt i världen för att söka nya varor till försäljning.

I Malmö Folkets park firas romsk kulturvecka med dans, sång och matlagning.

Många romer bar förr traditionella dräkter i vackra färger. En del gör det fortfarande, men de flesta klär sig som vem som helst idag.

Det finns många romska berättelser, sagor och sånger. Musikstilen varierar eftersom romerna bott i så många olika länder, men romska musiker har spelat folkmusik i hela Europa. Dans är väldigt viktigt i den romska kulturen. Ett exempel är den kända dansen flamenco som egentligen kommer från den gamla klassiska indiska dansen kathak. Den förde romerna med sig från Indien till Spanien.

En person som har betytt mycket för romerna i Sverige är Katarina Taikon. På 1960-talet skrev hon den första boken i en serie om den romska flickan Katitzi, som handlade om hennes eget liv. Man får följa Katitzi och hennes familj under det svåra livet i Sverige och böckerna fick många svenskar att förstå att romerna var mycket dåligt behandlade.

Sedan januari 2002 sänder Sveriges Radios Radio romano program på romska och SVT sänder nyheter på olika romska dialekter.

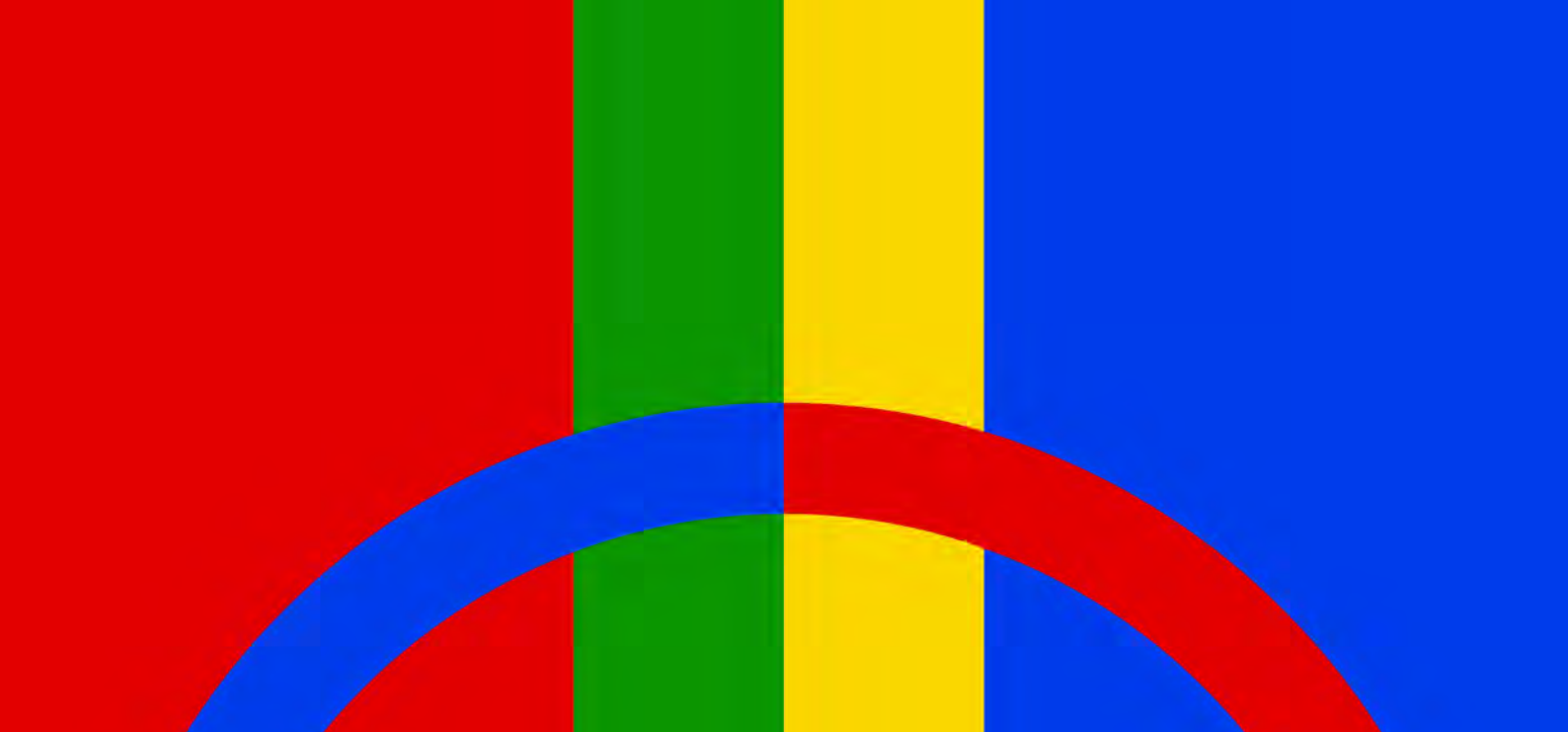
Romernas nationaldag firas den 8 april varje år. Man har en romsk flagga och det finns en nationalhymn som heter Gelem, Gelem (Jag har vandrat). På nationaldagen sjunger man nationalhymnen och hissar den romska flaggan.

Religionen

Romerna är i stor utsträckning ett religiöst folk. Eftersom de bor i många länder finns det inte någon enskild romsk religion. Romer kan vara muslimer i muslimska länder medan romer som bor i kristna länder tillhör olika kristna grupper. I Sverige finns det romer med både muslimsk och kristen bakgrund.

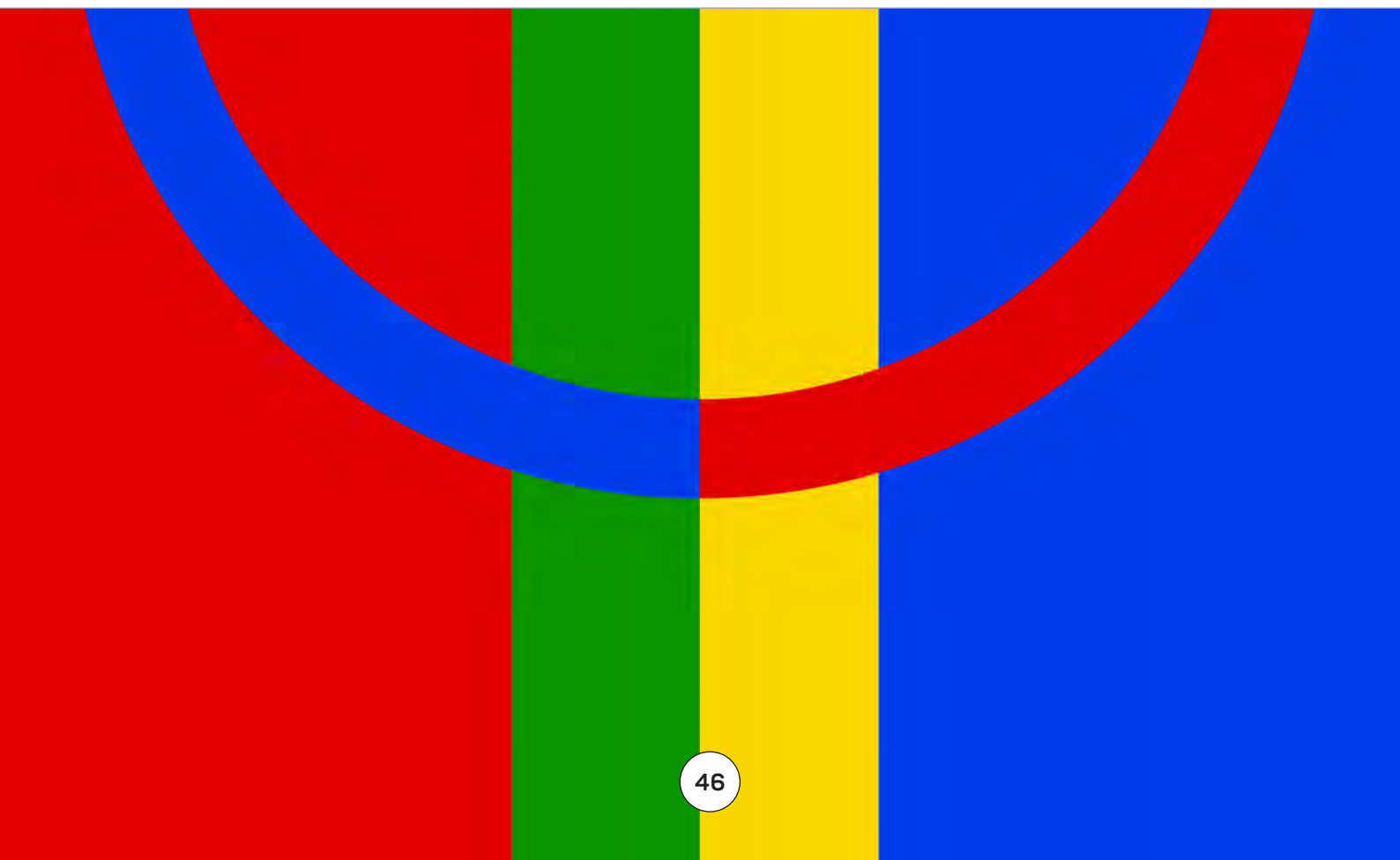
FRÅGOR

- Ta reda mer på hur romerna levde i Sverige i början av 1900-talet.
- Varför finns det så många olika dialekter inom romskan?
- Om du går in på urplay.se och söker på romani chib eller romska kan du få höra hur språket låter.

6.

SAMISKA

Samerna är ett urfolk i Sverige och de samiska språken är både urfolksspråk och nationella minoritetsspråk.

Ett urfolk, eller ursprungsfolk, är en folkgrupp vars förfäder redan bodde i ett land eller i ett område när det erövrades av andra folk.

I norra Sverige fanns förr inga gränser och de som bodde där har behållit sitt eget språk, sin egen kultur och sina egna traditioner.

Områden där samiska talas

De samiska språken talas på många ställen, men mest i Sápmi. Det är ett stort område där samerna har funnits och bott i flera tusen år. Sápmi sträcker sig från Kolahalvön i Ryssland, över finska Lappland, via landskapet Lappland i norra Sverige samt landskapen Jämtland, Härjedalen och norra Dalarna till Norges kust och inland. Samiska talas också utanför detta område eftersom samerna i dag även bor i andra delar av Sverige, Norge, Finland och Ryssland.

Anders Suneson, samer.se

Nationellt minoritetsspråk och rättigheter

Sedan 1992 har det funnits språklagar i Finland och Norge för att stärka samiskan. I Sverige bestämde man år 2000 att samerna är en nationell minoritet och att samiskan är ett nationellt minoritetsspråk. Man bestämde också att de fyra nordligaste kommunerna Kiruna, Gällivare, Jokkmokk och Arjeplog skulle ingå i ett så kallat förvaltningsområde. Numera är det samiska förvaltningsområdet mycket större. År 2021 bestod det av 25 kommuner. Varje kommun har ansökt om att få vara en samisk förvaltningskommun eftersom det finns samisk befolkning i kommunen.

Att vara samisk förvaltningskommun innebär att man har ett särskilt ansvar att skydda samernas språk och kultur och att vårda de samiska språken. Man brukar säga att man revitaliserar språken – man försöker återuppväcka dem. Kommunen ska erbjuda förskola och äldreomsorg på samiska. Kommunerna behöver därför se till att det finns personal som talar de samiska språken. De ska också stödja samiskt kulturliv och ge service på samiska när samer vänder sig till kommunen.

Samiska barn har rätt att få undervisning i samiska i skolan. De behöver inte kunna samiska eller ha samiska som språk hemma. Om en elev i klassen vill ha modersmålsundervisning i samiska, så ska skolan ordna det. Eleven kan också välja samiska som språkval på högstadiet. Men liksom för de övriga nationella minoritetsspråken är det är ont om lärare och läromedel så undervisningen går inte alltid att ordna.

Sameskolstyrelsen är en statlig skolmyndighet som har samiska skolor på fem orter: Dearn/Tärnaby, Jáhkámáhkke/Jokkmokk, Jiellvárre-Váhtjer/Gällivare, Giron/Kiruna och Gárasavvon/Karesuando. Där får hälften av undervisningen vara på samiska och hälften på svenska.

Samernas historia

Samer har levt i norra Norge och Sverige, i norra Finland och i norra Ryssland i flera tusen år. Längre var samerna ett jägarfolk. Man fiskade och jagade säl i kustområdena och flyttade mellan olika fångstplatser. Man fiskade och jagade vilt, bland annat vildren. Det finns många fångstgropar kvar i naturen från tiden då samerna var vildrensjägare. Fångstgropar är djupt grävda gropar som ligger på rad där man fångade älg och ren. Så småningom började man tämja renen. Först hade man bara några tama renar som mjölkades, användes som dragdjur och som lockrenar. Lockrenarna hade man för att locka till sig vildrenar som då blev lättare att fånga. Man vet inte exakt när samerna började med renskötsel. I liten skala verkar man ha börjat tämja renen för mer än tusen år sedan. Renskötsel så som man bedriver den i dag tror man började först på 1600-talet.

Samerna har sedan lång tid tillbaka haft handel både med folk vid Östersjön och med folk vid den norska kusten. Man handlade med skinn och pälsar i utbyte mot verktyg, tyg, silverföremål och senare mjöl och andra matprodukter. Samerna hade en egen samisk religion där man sade att naturen har en själ och man offrade åt sina gudar för att få lycka i jakten och rennäringen. I början av 1600-talet ville den svenska kyrkan att samerna skulle bli kristna och missionärer började resa runt och predika. En del samer anammade den kristna läran, men många behöll sin gamla religion, ofta i hemlighet.

Rennäring

När man talar om samer tänker många på renar och renskötsel. Samerna är de enda som har rätt att ha renskötsel, enligt Sveriges grundlag. Det är också historiskt sett samernas viktigaste försörjning, även om samerna idag inte jagar vildren utan i stället sköter tamrenar.

Det dagliga arbetet med renarna är en livsstil där naturen och renen är i fokus och den ger kött, skinn och horn.

Renskötselarbetet innebär att man flyttar och följer renarnas naturliga vandring genom olika betesområden beroende på årstid. Renskötaren försöker skydda sina renar mot rovdjur och folk som stör renarna. Skogssamerna följer med sina renar i skogsmarkerna året om medan fjällsamerna flyttar med renarna till fjällen på sommaren. Renen äter lav i barrskogarna på vintern och gräs och örter på myrar och högre upp på fjällen på sommaren. Samerna äger renarna. Med olika snitt märker man sina renar i örnen när de är kalvar för att veta vem som äger varje ren.

Renskötseln i Sverige tas hand om av de 51 samebyar som finns i Sverige. En sameby är inte en liten by utan ett stort område där renskötsel bedrivs. Den är en sorts ekonomisk förening med egen styrelse som gemensamt ansvarar för renskötseln inom samebyns marker. Könkämä sameby är den nordligaste som gränsar mot Finland och den sydligaste är Idre sameby i norra Dalarna. Det finns drygt 1 000 renskötselföretag med cirka 4 600 renägare i Sverige. 40 procent av renägarna är kvinnor.

Det samiska kulturarvet

Från 1700-talet och framåt började en del samer att bli nybyggare. De slog sig ner på en plats, byggde en gård och ägnade sig åt jordbruk eller andra näringar.

I dag arbetar många samer inom alla vanliga yrken. De har ändå kvar sin samiska identitet och tar hand om sitt samiska kulturarv, det samiska folkets kultur och historia. Det kan vara lämningar i naturen eller ett sätt att tänka eller göra saker på. Med samiskt kulturarv avses också samiskt språk, jakt och fiske, samisk slöjd och dräkt- och jojktraditioner.

Maxida Mäarak är samisk artist och aktivist.

De samiska språken

De samiska språken tillhör den finsk-ugriska språkfamiljen, precis som finska och meänkieli. Exempel på släktspråk är finska, estniska, karelska, ungerska och många små språk i Ryssland såsom mansi, komi och mordvinska.

Språkforskare tror att samiska och finska historiskt sett har sitt ursprung från ett samisk-finskt urspråk som talades för 4 000 år sedan. Ur detta språk utvecklades ursamiska och urfinska för ca 3 000 år sedan. Samiskan antas ha varit ett enda språk vid den tiden för att på 800-talet efter Kristus utvecklas till de samiska språk eller dialekter som finns idag.

Att lägga pussel kan vara ett roligt sätt att lära sig ord.

Samiska är alltså inte ett enda språk. Det finns nio samiska språk, sett från söder: sydsamiska, umesamiska, pitesamiska, lulesamiska och nordsamiska som talas i Sverige och de östsamiska språken enaresamiska, skoltsamiska, kildinsamiska och tersamiska som talas i Finland och Ryssland. Man brukar säga att skillnaderna mellan språken är som mellan svenska, norska och danska.

Antal talare

Det finns ingen statistik på hur många som talar de samiska språken men en uppskattning är att ca 17 000 personer talar nordsamiska, varav ungefär 6 000 i Sverige. Lulesamiska talas av kanske 800 personer i Sverige. Ca 700 personer talar sydsamiska i Sverige och Norge.

Skriftspråk

I Sverige publicerades de första böckerna på samiska i början av 1600-talet. De var religiösa skrifter som skulle användas av svenskar som ville göra samerna kristna. Under 1700-talet och fram till mitten av 1800-talet var en variant av umesamiska det mest använda språket i skrift. I Norge har nordsamiska varit det mest använda skriftspråket och det användes i den första boken, en katekes som kom ut 1728.

Samisk media

Det finns två samiska tidningar, Samefolket som är en tidskrift som ges ut en gång per månad och Nuorat, en ungdomstidning som kommer ut med 3–4 nummer per år. SVT sänder program på samiska och SR Sameradion sänder på radiokanalen P2, men har också webbsändningar. De samarbetar med samiska redaktioner i Norge och Finland. Samiska medier berättar om aktuella samiska händelser från olika delar av Sápmi.

Samiska språkets struktur och grammatik

De samiska språken har många kasus, många verbformer och rika möjligheter till att bilda nya ord genom avledning (när man lägger till en orddel i början eller slutet av ordet och får ett nytt ord: fred blir *o-fred*, smuts blir *smuts-ig*).

Samiska använder kasus exempelvis när vi på svenska använder prepositioner för att få fram olika betydelser. På svenska säger man till exempel *Jag går till huset*, där 'till' är en preposition som talar om riktningen. På samiska (lulesamiska) säger man i stället *Mån váttsav* (jag går) *dáhpáj* (till huset). I samiska finns det åtta kasus.

Verbböjning

I samiska böjer man verben efter person i både presens (nutid) och preteritum (dåtid). Om vi tar exemplet 'att komma' *boahdet* så böjs det så här på lulesamiska: *mån boadáv* (jag kommer), *dån boadá* (du kommer), *sån boahotá* (han/hon kommer), *máj boahтин* (vi två kommer), *dáj boahtebehtin* (ni två kommer), *sáj boahteba* (de två kommer), *mij boahtep* (vi kommer), *dij boahtebihtit* (ni kommer), *sij boahti* (de kommer).

Några samiska låneord i svenskan

SVENSKA	NORDSAMISKA	LULESAMISKA	UMESAMISKA	SYDSAMISKA
jokk 'bäck'	johka	jáhká	juhka	johke
vaja 'honren'	njiŋŋelasj	vátjav, álldo	vátjuo	aaltoe/giēhke
härk 'tam renoxe'	heargi	hiergge	heárrgie	daemies ráantjoe / ráantja/ráahke
pulka	geres	gieris/bulkke	gierietse/lirkka	gierehtse

Några svenska låneord i samiska

SVENSKA	NORDSAMISKA	LULESAMISKA	UMESAMISKA	SYDSAMISKA
bil	biila	bijlla	bijlla	bijle
bärga sig, klara sig	birget	bierggit	bergget	bierkenidh/ bearkadidh
son (av forn-svenska barn)	bárdni	bárdne	báhttja (bárnne~bárdnie)	baernie
salt	sállti	sállte	sálttie	saelhtie
glödkaka (av mjöl)	gáhkko	gáhkko	gáhkkuo	gaahkoe
mjölk	mielki	mielkke	meälkkie	mielhkie
ko, kossa	gussa	gussa	guvssa	govse
kyrka	girku	girkkko	girkkuo	gärhkoe

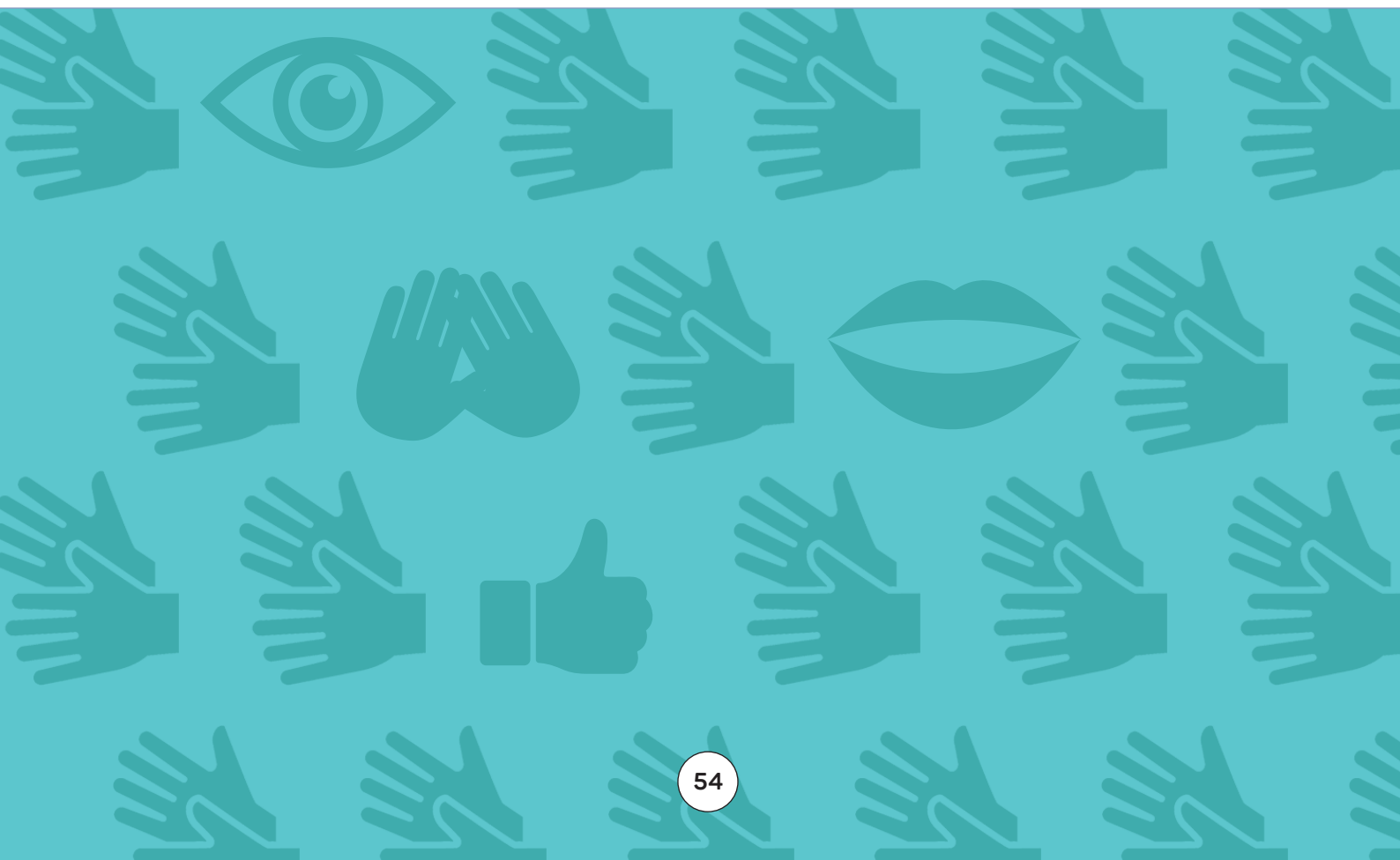
FRÅGOR

- Hur många samiska språk finns det i Sverige och vad heter de?
- Samernas traditionella område kallas för Sápmi. Vilka länder ingår i Sápmi?
- Om du går in på URPlay och söker på samiska kan du få höra hur språken låter.

7.

DET SVENSKA TECKENSPRÅKET

Det finns inte bara ett teckenspråk i världen utan många. Varje land har sitt eget, en del länder har flera. Det svenska teckenspråket är det tecknade språket som används mest i Sverige.

Vilka talar teckenspråk?

Det svenska teckenspråket talas av döva och hörselskadade personer, men också av hörande personer. Exakt hur många som talar svenskt teckenspråk vet man inte, men man tror att det finns omkring 13 000 personer som har teckenspråk som sitt modersmål. Av dessa är omkring 8 000 födda döva eller har förlorat hörseln när de var små. Det finns också barn som kan höra men som talar teckenspråk eftersom deras föräldrar eller syskon är döva och använder teckenspråk hemma. De kanske är runt 5 000 personer, så ungefär 40 procent av de som har svenskt teckenspråk som förstaspråk är hörande.

Många personer lär sig teckenspråk senare i livet, till exempel hörselskadade ungdomar, hörande föräldrar som får barn som är döva eller hörande personer som använder svenskt teckenspråk i sitt arbete. Räknar man med dem blir det många som talar svenskt teckenspråk.

De flesta döva barn föds i familjer där föräldrar och syskon är hörande och inte kan teckenspråk från början. Då blir det viktigt för barnet att få träffa och umgås med andra människor också som kan teckenspråk. Det kan vara teckenspråkiga lärare och jämnåriga teckenspråkiga kompisar i förskola och skola.

Det finns inte bara ett teckenspråk i världen utan många. Varje land har sitt eget, en del länder har flera. Det svenska teckenspråket är det tecknade språket som används mest i Sverige.

Var talas språket?

Döva bor i alla delar av Sverige. På vissa orter bor det fler eftersom döva gärna vill träffa andra döva. I Örebro finns många teckenspråkiga, eftersom det finns både ett riksgymnasium där döva och hörselskadade från hela landet kan gå och en specialskola för döva och hörselskadade. Det finns också specialskolor, eller dövskolor som de också kallas, i Stockholm, Lund, Vänersborg och Härnösand och däromkring bor det många teckenspråkiga. I Leksand finns det en folkhögskola för döva och hörselskadade och för alla andra som vill lära sig teckenspråk.

Språkets historia

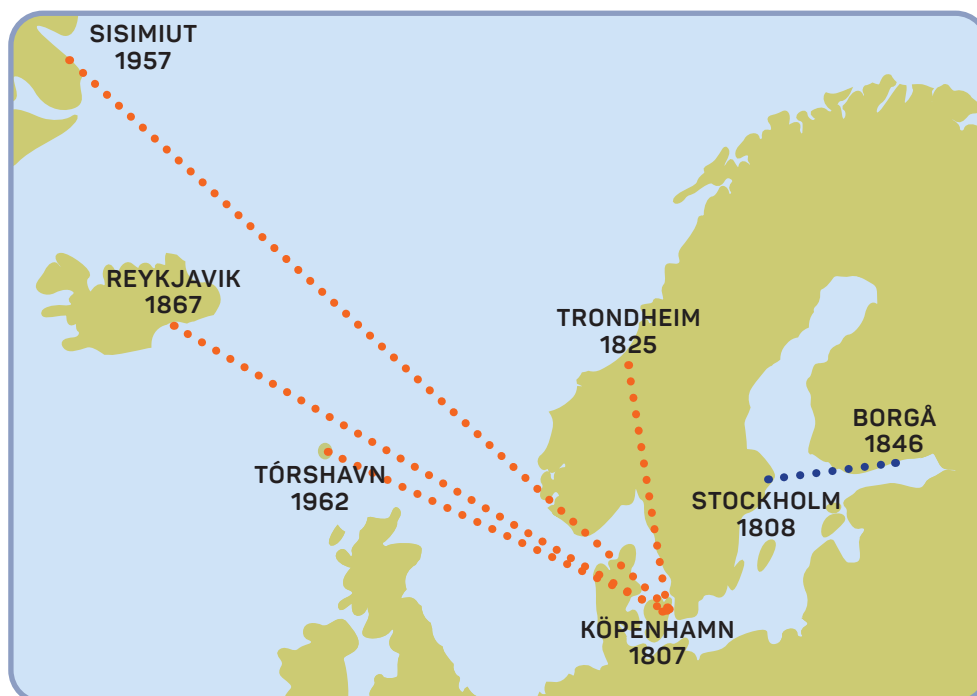
Någon form av teckenspråk har talats så länge det har funnits döva personer. I en skrift från år 1759 hos Kungliga Vetenskapsakademien nämns en döv person i Kalmar, som sägs kunna läsa, skriva och räkna addition och

subtraktion. Om en döv person växte upp i en liten by där ingen annan var döv fick man klara sig så bra man kunde med hemmagjort teckenspråk i familjen och i byn. Ofta blev de döva väldigt ensamma eftersom ingen kunde tala med dem.

Internatskolor för döva

På 1800-talet grundades internatskolor för döva, skolor där barnen både bodde och gick i skolan. Där samlades döva barn från olika delar av landet. Från början användes teckenspråket i undervisningen. Men under en lång period från 1860-talet till 1980-talet undervisade lärarna bara på talad svenska. Eleverna var tvungna att titta på lärarnas mun och läppar för att försöka förstå vad de sade. Teckna fick de göra på rasterna och på fritiden. När eleverna gick ut skolan stannade en del kvar på orten där skolan låg eftersom det fanns många där som de kunde tala teckenspråk med. De bildade dövföreningar, den äldsta grundades i Stockholm 1868. Den tätare kontakten mellan döva ledde till att det svenska teckenspråket blev ett eget språk.

Det fanns också ett samarbete mellan dövskolor i de nordiska länderna. Finska barn kom till exempel till skolor i Sverige och norska barn till danska skolor. På så sätt spred sig olika tecken mellan länderna. Därför finns det många likheter mellan det svenska teckenspråket, det finlandssvenska teckenspråket och det finska teckenspråket. Det danska teckenspråket har påverkat teckenspråken i Norge, på Island, på Grönland och på Färöarna.

Genom dövundervisningen spreds teckenspråken mellan de nordiska länderna.

Riksteatern Crea ger föreställningar på teckenspråk, här pjäsen "Superhjältar".

Dövas kultur

Den gemenskap som uppstått mellan döva kallas för dövas kultur. I dövkulturen har man språket gemensamt, det svenska teckenspråket. Man slipper känna sig utanför, vilket är lätt när ett talat språk används och man inte hör vad som sägs.

Döva arrangerar egen teater, egna filmfestivaler, föreläsningar och egna idrottsarrangemang. I Sverige finns teaterensemblen Riksteatern Crea (tidigare Tyst Teater) som ger pjäser på teckenspråk, och Dövfilmfestival i Stockholm har arrangerats sedan år 2000. Viktiga arrangemang är Teckenspråkets dag som firas den 14 maj och Dövas Dag, som runtom i världen firas i september varje år. Då träffas döva i hela landet, umgås med andra teckenspråkiga och deltar i olika aktiviteter under flera dagar. Döva runtom i världen känner en särskild gemenskap med varandra och möts i olika sammanhang, till exempel idrottsevenemang och konferenser. Det finns ett starkt samarbete mellan de nordiska länderna.

Hur fungerar teckenspråket?

Det svenska teckenspråket är ett språk som uppfattas med synen. Många tror att man bara tittar på händerna när en person tecknar, men så är det inte. Teckenspråket bygger på handrörelser, olika ansiktsuttryck, vart man riktar blicken, munrörelser och kroppshållning, allt på en gång. Ansiktsuttrycken och munnens rörelser är viktiga för att man ska förstå vad som sägs. Vissa svenska ord kan ju betyda flera saker, till exempel tomten (mark eller jultomte).

För dessa ord finns olika tecken, men munrörelserna liknar varandra. Det finns också tecken som ser likadana ut, men som kan betyda olika saker. Då visar man med munnen vilket ord man menar. ÄGG och PÅSK tecknas till exempel likadant, men munnen formas på olika sätt.

Man tecknar med en eller två händer och det spelar ingen roll om man är höger- eller vänsterhänt. Tecken kan formas genom att man använder båda händerna tillsammans eller var hand för sig, på ett ställe på kroppen eller i luften någonstans framför kroppen. Det finns 38 handformer som används i svenskt teckenspråk.

Många olika tecken för samma sak

Kanske har du lärt dig att teckna lite på svenskt teckenspråk? Många kan handalfabetet så att man kan bokstavera sitt namn. Googla så kan du hitta teckningar över hur man tecknar bokstäverna.

Med det svenska teckenspråket kan man uttrycka samma saker som man kan på talad svenska. Ibland finns det flera tecken för ett ord. Ett exempel är tecknet för våffla, som det finns minst fyra olika tecken för. Tecken för apelsin och räv finns också i flera varianter. Det kommer sig av att teckenspråket har utvecklats lite olika på de olika specialskolorna i landet. Barnen som gick där förr hade inget internet och de tecknade bara med de andra på skolan. Då hittade man på egna tecken som sedan kunde skilja sig från hur man tecknade samma sak på en annan skola. Men de flesta tecknen är likadana i hela landet.

Gamla och unga kan ibland teckna på olika sätt. Vilka tecken man har lärt sig beror på när man lärde sig att teckna och var i landet. I dag är skillnaderna mindre än förr, eftersom döva har tätare kontakt med varandra och språket används i media. Det svenska teckenspråket syns i tv, i sociala medier och i tolkade sammanhang. När döva ringer varandra använder de kameran i mobilen så att de kan se när den andre tecknar, i stället för att tala.

Teckenbildning

Många tecken avbildar föremål eller rörelser. När man tecknar ELEFANT visar ena handen formen på en snabel från mitten av ansiktet och med en kurva nedåt. Om man vill teckna SÅGA, liknar den ena handen sågklingan som rör sig över den andra armen eller framför kroppen.

Om man vill teckna att det finns fler av någonting visar man ibland samma tecken flera gånger, som i tecknet KOMPIS(AR) eller med en rörelse åt ena sidan, som i tecknet MÅNDAG(AR). Ofta tecknar man tecknet för MÅNGA innan man tecknar saken eller händelsen för att visa att det är flera.

För att markera tid lägger man till ett tecken för till exempel IGÅR, IMORGON eller hjälpverb som SKA som beskriver framtiden.

Ordföljd

Det svenska teckenspråket har i grunden samma ordföljd som svenska. Först kommer tecknet för subjektet: personen som gör något, sedan verbet: det som personen gör, och sist objektet: vad det är för något. Ex: *En kvinna köper en bil* blir på teckenspråk KVINNA KÖPER BIL.

När man ställer en fråga på svenska ändrar man ordföljden. Man påstår *Jag är glad* men frågar *Är du glad?* I svenskt teckenspråk gör man inte så. Teckenföljden PAPPA SNÄLL används både i ett påstående och i en fråga. Hur vet man då om det är ett påstående eller en fråga? Frågor som besvaras med ja eller nej markeras med höjda ögonbryn. Andra frågor kan ha ett frågeordstecken som VAD, HUR eller VARFÖR och då visar man det med ihopdragna ögonbryn: VAD HETER DU?

Handalfabetet

Många har någon gång lärt sig handalfabetet i svenskt teckenspråk. Kanske har man lärt sig bokstavera sitt namn eller några svenska ord. Det svenska handalfabetet skapades av dövlararen Per Aron Borg som grundade Manillaskolan i Stockholm i början av 1800-talet. Målet med handalfabetet var att lära ut svenska till döva elever. Handformerna skapades utifrån det svenska alfabetet och liknar hur bokstäverna ser ut i skrift. Handalfabetet används mest för att stava namn och för vissa lånord från svenska eller andra språk.

Teckenordböcker

Finns det ordböcker med tecken? Ja, det nätbaserade Svenskt teckenspråkslexikon är den största teckenordboken hittills. År 2020 innehöll det mer än 21 000 tecken. Man kan söka på ämnesområde, handform, region, tecken som bokstaveras och mindre vanliga tecken.

Är svenskt teckenspråk ett nationellt minoritetsspråk?

Det svenska teckenspråket erkändes av Sveriges riksdag år 1981. Enligt språklagen från år 2009 ska ”den som är döv eller hörselskadad och den som av andra skäl har behov av teckenspråk ges möjlighet att lära sig, utveckla och använda det svenska teckenspråket”.

Svenskt teckenspråk är inte ett nationellt minoritetsspråk men i språklagen står det att teckenspråket ska skyddas och främjas precis som de nationella minoritetsspråken. Men de nationella minoritetsspråken har ett starkare skydd än svenskt teckenspråk i andra lagar, till exempel i skollagen.

På 1990-talet, när regeringen bestämde vilka språk som skulle bli nationella minoritetsspråk i Sverige, tyckte man inte att teckenspråket uppfyllde kraven.

Man såg teckenspråket mer som ett hjälpmedel för att kunna förstå svenska än som ett språk. Idag vet de flesta att det svenska teckenspråket är ett eget språk.

Modersmålsundervisning

Reglerna för modersmålsundervisning är samma för svenskt teckenspråk som för andra minoritetsspråk (utom de nationella minoritetsspråken). Skolan är skyldig att ordna modersmålsundervisning i svenskt teckenspråk om det är minst fem elever i kommunen som önskar det. En del kommuner tillåter ändå modersmålsundervisning även om det bara är en eller två elever som vill läsa svenskt teckenspråk som modersmål. Andra kommuner är mer strikta.

De flesta hörselskadade elever går i den vanliga skolan och många har idag ett kokleaimplantat. Det är elektroder som opereras in i öronsnäckan för att hjälpa hörselnerven att uppfatta ljud. Även om en person får hörselhjälpmedel innebär det inte att hen kan höra perfekt. I vissa situationer kan det vara jobbigt och tröttande att lyssna till tal, därför vill många också kunna svenskt teckenspråk, som kan användas när tekniken inte räcker till.

På tv kan man ibland se tolkar teckenspråkstolka och melodifestivalen tolkas på teckenspråk på en egen kanal. Här tolkas Tusse i Melodifestivalen 2021.

Det svenska teckenspråkets framtid

I en del länder är de tecknade språken hotade språk. Det finlandssvenska teckenspråket har inte många användare och det finns många små teckenspråk som är utrotningshotade, till exempel teckenspråk som används av inuiter i Kanada eller av mayaindianer i Mexiko. Men även större teckenspråk som danskt, österrikiskt och australiensiskt teckenspråk är hotade. En orsak till det är att undervisning av döva inte längre sker på skolor där teckenspråk används. Istället får eleverna undervisning på landets talade språk med hjälp av hörselteknik som kokleaimplantat.

Svenskt teckenspråk anses inte vara ett hotat språk. Undervisning av döva elever sker i tvåspråkiga skolor där eleverna får lära sig både teckenspråk och svenska. Det går också att lära sig teckenspråk som vuxen.

På Språkrådet finns det språkvårdare i svenskt teckenspråk. Språkrådet svarar till exempel på frågor om det svenska teckenspråket, gör teckenlistor och har en grammatikbeskrivning på webben.

FRÅGOR

- Varifrån kommer svenskt teckenspråk?
- Gå in på UR play och sök på Lär dig teckenspråk, så kan du lära dig att teckna du också!

BILDFÖRTECKNING

Omslagsfoto: Eva Jerkeman

- 5 Björn Larsson Rosvall/TT
- 10 Lennart Edling/Bonnierarkivet/TT
- 13 Rolf Höjer/TT
- 14 Shutterstock
- 16 Maskot/TT
- 18 Maskot/TT
- 20 TT
- 22 Sverigefinländarnas Delegation
- 23 Jan Wiridén/GT/TT
- 30 The National Library of Israel, Jerusalem/YIVO
- 31 Album/Oronoz/TT. Promenaden, 1917.©Marc Chagall/Bildupphovsrätt 2021
- 32 YIVO Institute for Jewish Research
- 35 Magnus Hjalmarson Neideman/SvD/TT
- 38 Holger Torneus
- 41 TT
- 42 Drago Prvulovic/TT
- 44 Håkan Røjder/Sydsv/TT
- 49 Tor L Tuorda/N/TT
- 50 Tor L Tuorda/N/TT
- 51 Susanne Walström/Johnér
- 57 Urban Jörén
- 60 SVT

© 2021 Institutet för språk och folkminnen

Formgivning: Eva Jerkeman

Bildredaktör: Marie Olsson

Språkrådet
Box 20057
104 60 Stockholm

E-post: sprakradet@isof.se
Telefon: 0200-28 33 33
www.isof.se